

Børn, mad og køn

Børns deltagelse i arbejde og beslutninger i familien

Stine Thorsted og Ann-Mari Sellerberg

Børn, mad og køn

Børns deltagelse i arbejde og beslutninger i familien

TemaNord 2006:519

© Nordisk Ministerråd, København 2006

ISBN 92-893-1292-0

Oplag: Print-on-Demand

Trykt på miljøvenligt papir som opfylder kravene i den nordiske miljøsvanemærkeordning.

Publikationen kan bestilles på www.norden.org/order. Flere publikationer på

www.norden.org/publikationer

Printed in Denmark

Nordisk Ministerråd

Store Strandstræde 18

1255 København K

Telefon (+45) 3396 0200

Fax (+45) 3396 0202

Nordisk Råd

Store Strandstræde 18

1255 København K

Telefon (+45) 3396 0400

Fax (+45) 3311 1870

www.norden.org

Det nordiske samarbejde

Det nordiske samarbejde er et af de ældste og mest omfattende regionale samarbejder i verden. Det omfatter Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige samt Færøerne, Grønland og Åland. Samarbejdet styrker samhørigheden mellem de nordiske lande med respekt for de nationale forskelle og ligheder. Det øger mulighederne for at hævde Nordens interesser i omverdenen og fremme det gode naboskab.

Samarbejdet blev formaliseret i 1952 med *Nordisk Råds* oprettelse som forum for parlamentarikerne og regeringerne i de nordiske lande. I 1962 underskrev de nordiske lande Helsingforsaftalen, som siden har været den grundlæggende ramme for det nordiske samarbejde. I 1971 blev *Nordisk Ministerråd* oprettet som det formelle forum til at varetage samarbejdet mellem de nordiske regeringer og de politiske ledelser i de selvstyrende områder, Færøerne, Grønland og Åland.

Indhold

Forord.....	7
Sammendrag.....	9
Kapitel 1 Forbrugets relationer.....	11
1.1 Introduktion.....	11
1.1.1 Forbrugsfeltet.....	11
1.1.2 Problemstilling.....	12
1.1.3 Struktur.....	13
1.2 Nordiske studier om måltidsmønstre og arbejdsdeling i familien.....	13
1.2.1 Mænd og kvinders roller i forbrugsprocessen.....	14
1.2.2 Børnene i arbejdsdelingen.....	14
1.2.3 Måltidsmønstre i familier i Norden.....	15
1.3 Børn i forbrugsprocesser.....	17
1.3.1 Børns ekskludering af forbrugsforskning.....	17
1.3.2 Børn som aktører.....	19
Kapitel 2 Metode.....	21
2.1 Rekruttering.....	21
2.1.1 Børnenes alder.....	21
2.1.2 At rekruttere gennem skoler.....	22
2.2 Interviewenes gennemførelse.....	23
2.2.1 Erfaringer fra interviewsituationen.....	24
2.2.2 Interviewteknik og billeders funktion i interviewet.....	24
2.2.3 Børn i gruppedynamik.....	25
2.2.4 Relationen interviewer – respondent.....	26
2.3 Familier i mangfoldighed.....	26
2.3.1 Børnenes familiekonstellationer.....	27
2.3.2 Primærsocialisationens nye form.....	28
Kapitel 3 Børnenes rolle i madens interaktion.....	29
3.1 At være modtager i forbrugsprocessen.....	29
3.1.1 Det bedste jeg ved er.....	30
3.2 Forhandlinger i forbrugsprocessen.....	31
3.2.1 Butikken som slagfelt.....	32
3.2.2 Udtalte og udtalte forhandlinger.....	33
3.2.3 En normstruktur, hvor børnene etablerer særområder.....	35
Kapitel 4 Arbejde eller fornøjelse?.....	39
4.1 Småopgaver og få forventninger til deltagelse i husholdningsarbejde.....	39
4.1.1 Børnenes arbejdsopgaver.....	39
4.1.2 Det er godt, man har slikkepot.....	44
4.1.3 Børn, der er arbejdsfri i husholdningen.....	45
4.2 Andre modpræstationer end husholdningsarbejde.....	47
4.2.1 At give socialt accepteret adfærd.....	47
4.2.2 Tid til skole og sociale aktiviteter.....	48
Kapitel 5 Socialisering i forbrugets roller.....	51
5.1 Forældrenes roller i forbruget.....	51
5.1.1 Mor køber ind og laver mad – Far hjælper til.....	51
5.2 Opgavefordeling og indstilling til opgaverne blandt piger og drenge.....	54
5.2.1 Drenges og pigers deltagelse i forbrugsprocessen.....	54
5.2.2 At forholde sig passivt eller aktivt til forbrugsprocessen.....	55
5.2.3 Drengenes stærke forhandlingspositioner.....	59
5.3 Opgavernes sammenligning i søskenderelationer.....	61
5.3.1 Pigernes relative større arbejdsbyrde i søskenderelationer.....	61
5.4 Diskussion.....	65

5.4.1 Børnenes skildring af sig selv i forhold til en traditionel kønsarbejdsdeling	65
Kapitel 6 Sammenfattende diskussion	69
6.1. Rapportens resultater	69
6.2 Videre forskning	71
6.2.1 Mulige informationsindsatser	73
Referencer	75
Litteratur	75
Andre kilder	77
Bilag	79
Intervjuguide	79
Brev til skoleinspektør	81
Brev til forældre	82
Brev til klasselærer	84

Forord

At denne rapport er blevet til, skyldes den økonomiske støtte, som Nordisk Ministerråd har ydet til projektet. Vi er derfor taknemlige for Nordisk Ministerråds bidrag. Projektet er et pilotprojekt, og den økonomiske ramme for projektet har gjort, at rapporten har fået dette format. Samtidig skal det siges, at der i det indsamlede materiale er stof for videreudvikling i artikler.

Udover at takke Nordisk Ministerråd for deres støtte vil vi også takke vores to assistenter i interviewsituationerne i henholdsvis Finland og Norge Agneta Mallén og Nina Ludvigsen. Vi vil også takke vores interviewpersoner – børnene, for at dele deres kloge tanker med os og for, at de gav os noget at tænke over. Til sidst vil vi takke børnenes forældre, lærere og skoleinspektører for at vise os den tillid, at få lov at arbejde med børnene.

Lund, 12 september 2005.

Ann-Mari Sellerberg og Stine Thorsted.

Sammendrag

Maten handlar om vår fysiska överlevnad, men maten har också viktiga sociala funktioner i familjen/hushållet. I vår undersökningen ser vi hur konsumtionen ser ut i familjerna; konsumtionen blir en utbytesprocess mellan barn och föräldrar, mellan flickor och pojkar. Rapporten baserar sig på en empirisk studie med gruppintervjuer med 7–8 åriga barn från fyra nordiska länder, Sverige, Norge, Danmark och Finland.

Vi undersöker vilken roll barnen har i konsumtionsprocessen. Det rör sig därvid om vilka arbetsmoment barnen tar del i och vilket inflytande de har, samt om det är skillnad på flickors och pojkars inställning när det gäller arbetet med maten i familjen. Vi frågar oss om flickor och pojkar övertar en traditionell arbetsfördelning, så att flickorna blir lika sin mor och pojkarna blir lika sin far?

Första delen av rapporten rör barnens del i beslutsprocesserna kring maten. Vi finner ett utpräglat givar-mottagarförhållande, där barnen är mottagarna och föräldrarna givarna. Vi undersöker förhandlingarna om maten och vi finner att det utövas makt och motstånd i föräldrar-barnrelationen. Konsumtionen innehåller både konflikter och konsensus. Barnen beskriver både uttalade och outtalade förhandlingar. Något är väl inarbetat och annat diskuteras högljutt. Det är en kamp med självständighetsmarkeringar mellan barn och föräldrar, men här finns även ett avslipat samspel i den dagiga interaktionen kring maten.

Empirin visar tydliga fasta system när det gäller måltidernas utseende, och det är dessa fasta system som barnen förhåller sig till. Barnen har där inflytande på vissa avgränsade områden. Barnens inflytande gäller särskilt när det gäller att bestämma efterrätten eller vad ”godisportionen” skall bestå av, och några gånger bestämmer de huvudmålet, men då handlar det om någon viss veckodag. Barnen både anpassar sig och bestämmer, och det samma gäller föräldrarna. Föräldrarollen är präglad både av lyhördhet och kontroll. Man kan säga att föräldrarna administrerar en relation präglad av motsägelser, mellan det näringsmässiga och den känslomässigt goda måltiden. Föräldrarna har inkorporerat expertkunskaper om näringsmässighet, men de är även en väl utvecklad känslomässig ”lokal” kunskap om vad barnen tycker om.

Andra delen av rapporten behandlar barnens delaktighet i arbetet med maten. Vi ser i undersökningen på barnens deltagande i följande moment: dukning, avdukning och undanplockning, inköp, matlagning. Vi finner att barnens deltagande inte är särskilt omfattande. Vi hänvisar till Bonke (1998) som finner att 7–8-åringar använder ½ timme i veckan på hushållsarbete. I vår undersökning ser vi att barnen är mest aktiva när det gäller borddukning och undanplockning, och allra minst i matlagningen.

Barnen befrias ofta från hushållsarbetet för att ta del i andra aktiviteter. Barnen beskriver hur det förväntas av dem att de skall sköta om sig själva (städa rum, klä av och på sig) de skall medverka till att upprätthålla harmonin kring matbordet och de skall uppföra sig enligt vad som ses som god ton i familjen. Men de förväntas också ta del i fritids- och andra sociala aktiviteter. De uppmuntras till att delta i olika sociala sammanhang och i dessa lära sig att uppföra sig och i förlängningen handlar det om att lära sig att ta del i olika samhälliga sammanhang. Detta resultat kan fördjupas i Bonkes (1998) perspektiv. Han finner sociala skillnader när det gäller vilka uppgifter som barnen förväntas utföra.

Slutligen diskuterar vi den traditionella arbetsdelning som generellt råder mellan könen då det gäller arbetet med maten. Finns den också i barnens deltagande och i deras inställning till arbetet? Här finner vi att flickor i alla åldersgrupper bidrar mer än pojkar (Bonke, 2000). Vi finner även en skillnad i inställning till arbetet med maten mellan flickor och pojkar. Flickorna uttrycker en större kunskap och ett större intresse än pojkarna. Hos en del pojkar finns ett starkt motstånd mot de pålagda arbetsuppgifterna. Resultaten visar i denna mening på att det sker en reproduktion av könsrollerna genom konsumtionens socialisering. Men vi finner också en tendens till öppenhet i dessa strukturer. Förklaringen till detta finner vi bl a i de nya lösare familjestrukturer och att barnen generellt i denna ålder (7–8 årsåldern) inte ses som en avlastande resurs i hushållsarbete.

Kapitel 1 Forbrugets relationer

1.1 Introduktion

1.1.1 Forbrugsfeltet

Denne rapport handler om børns syn på mad og deres deltagelse i tilberedelsen af måltider i hjemmet. Rapporten udgår fra børns perspektiv på forbrugsprocessen. Der er, som Marten, Southerton og Scott (2004. s. 161) skriver, relativt lidt viden om, hvad der betyder noget i børns hverdag, og hvordan børnene er engagerede i forbrugspraksis. Den slags viden er dog, som forfatterne beskriver, vigtig for forståelse af forhold i social organisering. Den er også instruktivt for at forstå nutidens børn og for at skabe indsigt i forbrugsrollen i social forandring (ibid s. 174). Grunden til at børns forbrug er særlig interessant set fra et sociologisk perspektiv er, at det giver svar på spørgsmål om vaner og holdninger i et *intergenerationelt perspektiv*. Forbruget foregår i familien i en udvekslingsproces mellem børn og deres forældre, mellem kvinder og mænd, piger og drenge, og det er i deres aktive forhandling i hverdagspraksis, at det sociale liv støbes.

At undersøge sociale forbrugsrelationer er centralt for at forstå, hvad der udformer forbruget og hvilke roller, der formes af forbruget. En række sociale forbrugsrelationer er blevet undersøgt af forskere. Nogle fokuserer på, hvordan *peer group* kommunikation påvirker materiel kultur (Adler & Adler, 1998, Storm-Mathiesen, 2001), mens andre lægger vægt på den intrafamiliære dynamik (Cross, 2002, Foxman et al, 1989a, b, McKendrick et al 2000) (citeret i Marten et al, 2004. s. 158). Der forekommer ofte forenklede billeder af overføringen af roller og især kønsroller i forhold til forbruget. Solberg (1994) fremhæver eksempelvis, at det ofte er billeder, der udgår fra data om forældregenerationen, og som ekskluderer børnenes opfattelser (Solberg, 1994. s. 136f). Dette er endnu en grund til at inddrage børnene i det specifikke felt. Vi vil gennem børnenes udsagn indsamle kundskab om forbruget og i vores diskussion fremhæve dynamikken i overførslen af roller i forbruget.

Forbruget af fødevarer er relationelt i familien. Indkøbet af fødevarer involverer flere personer end den, der udfører indkøbet (se Engstrøm & Hartvig Larsen, 1987 og Ellegård, 2002). Forbrugsprocessen består både af arbejdsprocesser og nydelsesprocesser. I forbrugsprocessen er der både nogle, som giver og nogle, der modtager i forhold til de enkelte arbejds-momenter. Der sker i husholdningen en fordeling af tid og ressourcer mellem husholdningsmedlemmerne i disse processer (Nyman, 2005, se-

minarium på sociologisk institut d. 19. maj 2005). Det er derfor vigtigt ikke at se husholdningen som en homogen enhed, men derimod differentieret i forhold til kvinder og mænds roller og i forhold til børn og voksne. Vi vil se på den fordeling, der sker af tid og husholdningsarbejde primært mellem børn og voksne, men også mellem kvinder og mænd og drenge og piger. Vi vil se på det, som Zelizer (2002. s. 387) kalder ”negotiated and differentiated social relations to useful consumption activity”. I denne rapport vil vi se på forbrugets relationer og lægge vægt på intrafamiliære processer og specielt se på børnenes rolle, og børnenes interaktion med de øvrige familiemedlemmer. Vi vil se på måden, som børnene ser på udøvelsen af rollerne, og på mikroniveau undersøge, hvad der sker i forbruget og måden, som det udøves i familien.

I dette studie har vi fokus på et hverdagslivsområde – maden. Vi vil belyse det som Gronow og Warde (2001) kalder *Ordinary Consumption*. I studiet af det usynlige hverdagsagtige forbrug lægges vægten på rutinen, det almindelige og gentagne og på processer, der sker i hjemmet. Vi tilslutter os en tradition, der gør op med en forbrugsforskning, der koncentrerer sig om synlige forbrugsformer og processer, der relaterer sig til markedet. Gronow & Warde (2001) er nogle af dem, der også stiller sig kritiske til betoningen på det synlige og markedsrelaterede. De lægger vægt på, at forbruget er *praktik* frem for *opvisning*. Cook er inde på det samme, når han fremhæver, at spørgsmål om børn og kommercielt liv bedst forstås i hverdagen, i ”mundane worlds of reading magazines, wearing clothes and eating” (Cook, 2005. s. 158). Vi vil altså undersøge det praktiske arbejde i forbruget af mad – de konkrete momenter af planlægning, indkøb, tilberedning, servering, indtagelse af måltidet, oprydning efter måltidet.

1.1.2 Problemstilling

Det handler i vores undersøgelse om, hvordan måltidet og maden frembringes i familier, og hvordan børnene deltager og opfatter sig selv i denne proces. Det handler altså om børnenes opfattelser og tolkninger af forbrugsansvaret i hjemmet, samt deres egen rolle i det. Fokus er ikke på, hvordan familierne spiser, men i stedet på, hvordan maden frembringes i en arbejdsmæssig fordeling og i en samordning af præferencer. Der er to processer i forhold til forbruget, der er i fokus. Det er dels børnenes indflydelse på maden og dels børnenes deltagelse i arbejdet med at fremstille maden i hjemmet.

Problemstillingen kan specificeres i følgende spørgsmål:

- Hvordan forhandles forbrugsbeslutninger om mad frem mellem børn og forældre?

- Hvilken rolle har børn i forbrugsprocessen – både når det gælder arbejdsmomenterne og når det gælder indflydelse over maden, som serveres.
- Er der forskel på pigers og drenges indstilling til arbejdet med maden i hjemmet.

1.1.3 Struktur

Rapporten er struktureret på følgende måde: Efter et introducerende kapitel med baggrund og problemstilling følger et metodekapitel, hvor vi gør rede for forskningsprocessen og tillige de overvejelser, som vi har gjort os i forbindelse med studiet. Herefter kommer tre analysekapitler, der på forskellig vis afdækker børnenes forhold til forbrugsprocessen. Kapitel tre *Madens interaktion* handler om børn og voksnes indbyrdes roller i interaktionen omkring maden, og betydningen af disse for måltidets udformning. Kapitel fire *Arbejde eller fornøjelse?* er en gennemgang af børnenes opgaver, opgavernes omfang samt en diskussion af børnenes deltagelse i forbrugsprocessen i forhold til mad. Kapitel fem *Socialisering i forbrugets roller* afdækker drenges og pigers deltagelse i arbejdet med maden. Her gennemgås pigers og drenges gengivelse af deres forældres roller samt deres egen indstilling til de opgaver, som de har. Her diskuteres også den måde, hvorpå de ser på deres egen rolle i forhold til arbejdsopgaverne. I det afsluttende kapitel redegøres der for resultaterne fra de tre analysekapitler, ligesom forfatterne kommer med forslag til fremtidig forskning på området og politisk og praktisk forslag til implementere forskningen.

1.2 Nordiske studier om måltidsmønstre og arbejdsdeling i familien

Denne rapport er blevet til som et pilotstudie finansieret af Nordisk Ministerråd. I pilotstudiet er empiri indsamlet fra fire Nordiske lande – Sverige, Norge, Finland og Danmark – og interviews er udført med samlet 20 børn i fem gruppeinterviews. Rapporten har genusperspektiv. Forbrugsprocesser er forbundet med en arbejdsdeling mellem kønnene. Landene Danmark, Finland, Norge og Sverige har ikke ligestilling på dette område. Det er betydningsfuldt at se på processerne i arbejdsdelingen for at kunne forstå faktorer bag ved manglende ligestilling i de Nordiske lande. I dette afsnit vil vi fremhæve data, der beskriver, hvordan måltidets arbejdsdeling ser ud mellem kvinder og mænd og piger og drenge i de fire nordiske lande. Vi vil også kort beskrive, hvilken betydning, som måltidet har i familien.

1.2.1 Mænd og kvinders roller i forbrugsprocessen

En mængde undersøgelser viser, at indkøb af fødevarer almindeligvis udføres af kvinder (Jansson, 1988, Ekström, 1990, Fürst, 1993, O'Doherty Jensen & Holm, 1998, Ekström & Fürst, 2001). Ca. 70 % av dem, som administrerer og udfører indkøb af fødevarer, er kvinder og en noget højere procent kvinder (80–85 %) foretager madlavningen (Ekström & Fürst, 2001). En stor nordisk undersøgelse fra 2001 viser, at arbejdsdelingen blandt kvinder og mænd ser ud som følger. Kvinderne står for madlavningen i 77 % af de undersøgte familierne i Danmark, 77 % i Finland, 79 % i Norge og 79 % i Sverige (ibid. s. 221)¹.

Tabel 1. Hvem lavede maden i går? Personer der boede sammen med nogen, og som fik et varmt måltid om aftenen (mellem 14 og 21). 1997.

	Danmark		Finland		Norge		Sverige		Gennemsnit	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Mig selv	42	77	36	77	49	79	41	73	42	77
En anden	58	23	64	23	51	21	59	27	58	23
Total	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
n (% af N)	702 (59)		588 (49)		690 (59)		596 (48)		2576 (54)	

Kilde: Ekström & Fürst (2001. s. 221)

Ekström og Fürst konkluderer på basis af undersøgelsen om arbejdsfordelingen i forhold til mad mellem kønnene i de nordiske lande, at der er en overvejende traditionel arbejdsdeling, men at der også i segmenter i befolkningen er forandringer at spore mod mere ligelig fordeling af arbejdet med maden i husholdningen. Den er mest synlig hos de yngre og hos dem med middel eller højere beskæftigelsesmæssig status (2001. s. 232).

1.2.2 Børnene i arbejdsdelingen

Arbejdsdeling i familien skal ikke kun ses som et anliggende mellem mænd og kvinder. Anne Solberg er en norsk sociolog, der kritiserer, at børn udelades af diskussionen om arbejdsdeling. Hun har i starten af 80'erne udført en undersøgelse, der fokuserer på arbejdsdelingen i hjemmet mellem kvinder og mænd og drenge og piger i Oslo-regionen. Undersøgelsen er udført med familier med børn på 11–12 år (Solberg, 1994). Resultaterne viser, at kvinderne er dem, der oftest er involverede i husholdningsarbejde, men at også piger og drenge deltager, og dette i en udstrækning, der er større end deres fædres (ibid).

¹ I rapporten er der en tendens til, overrapportering hos kvinder og mænd, således at mænd og kvinder i par oplever at laver maden flere gange, end deres partner opfatter. (Ekström & Fürst, 2001) Det ses af tabellen ved, at mens mænd i 58 % af tilfældene opfatter, at partneren laver maden, mener kvinderne, at det er dem, der gør det i 77 % af tilfældene. Man kan skønne det reelle tal til at ligge et sted mellem disse to procentsatser.

Tabel 2. Husholdningsarbejde i hjemmet. % af kvinder, mænd, piger og drenge, der udfører husholdningsarbejde i løbet af dagen.

	Kvinder	Piger	Drenge	Mænd
Forberede mad	90	75	66	43
Vaske op	78	45	30	30
Total	97	86	80	64

Kilde: Solberg, 1994. s. 83

Ser man på den tid, som kvinder, piger, drenge og mænd bruger på husholdningsopgaver om ugen, finder vi, at kvinderne bruger betydeligt mere tid, end de øvrige. Mænd tilhører den gruppe, der bruger mindst tid på opgaverne.

Tabel 3. Tiden angivet i timer per uge, som bruges på opgaverne

	Kvinder	Piger	Drenge	Mænd
Forberede mad	7,7	1,9	1,6	1,4
Vaske op	4,2	1,0	0,7	0,7
Total	18,9	6,2	4,3	3,5

Kilde: Solberg, 1994. s. 83

Solbergs undersøgelse viser, at børnene hjælper mere til, end deres fædre. Hun konkluderer, at særligt piger er en mere betydningsfuld assistance for mødrene, end fædrene er, og hun viser, at selv drenge på 10–12 år bruger mere tid på husholdningsarbejde, end fædrene gør. Ser man på, hvordan forholdet mellem forældre og børns husholdningsarbejde udvikler sig, efterhånden som børnene vokser op, viser det sig, at børnene erstatter faderens husholdningsarbejde, mens moderens andel af husholdningsarbejdet forbliver uændret. Dette vil med Shamgar-Handelman & Belkin (1986. s. 78) ord sige:

..Children do help their mother, the first one to be relieved of household chores was the father!. (citeret i Bonke, 1998. s. 13).

Vi har set indikationer på, at børn indgår i hjemmets arbejdsdeling, og at omfanget af arbejdet er relateret til barnets køn. For den aldersgruppe, som denne rapport omhandler – de 7–8-årige, skal vi senere vise, at der findes betydelig lavere tal for deres deltagelse. Ikke desto mindre er Solbergs idé om at se arbejdsdeling i hjemmet som arbejdsdeling mellem kvinder, piger, drenge og mænd, brugbar. Vi skal arbejde videre med den idé, når vi behandler, hvordan børnene oplever arbejdsdelingen, og hvordan de fortolker og applicerer forældrenes roller i deres egne handlinger.

1.2.3 Måltidsmønstre i familier i Norden

Familien og arbejdet med maden i familien er i fokus i denne rapport. Det kan være relevant at se, hvad det er for slags måltider, der tilberedes og spises her. Det kan ligeledes være interessant at indkredse, hvordan mad

og madbegivenheder er strukturerede i de nordiske lande. Er det kolde eller varme måltider, man indtager og indtages måltiderne med familie-medlemmerne, alene eller sammen med andre uden for familien?

I dette afsnit udgår vi fra den nordiske kvantitative undersøgelse, som blev udført i Sverige, Norge, Finland og Danmark i 2001, og som har resulteret i en række artikler af forskellige nordiske forbrugsforskere – artikler, der er samlet i antologien *Eating patterns. A day in the lives of Nordic Peoples* redigeret af Unni Kjærnæs. Vi begynder med at se på Gronow og Jääskeläinen (2001) artikel om, hvordan måltider indgår i dagligdagens rytme i de nordiske lande. Forfatterne finder klare strukturer i forhold til hvilke tidspunkter, som man spiser på i landene, og de finder ligeledes, at hverdagen i stor udstrækning er struktureret omkring de tidspunkter, som man spiser på. De knytter dette forhold til argumentet, at fælles sociale rutiner opstår som behov for social koordinering, især i relation til arbejde og familieliv. Der er, finder Gronow og Jääskeläinen, små variationer mellem forskellige sociale grupper i landene i tidspunktet, som man spiser på, mens forskellen mellem landene derimod er betydelig større (ibid).

Tabel 4. Antal varme måltider i de nordiske lande (%). Hverdage*) og weekender *). 1997.

Antal varme måltider	Danmark		Finland	
	Hverdage	Weekender	Hverdage	Weekender
0	11	12	5	7
1	84	83	52	66
2	6	5	39	25
3	0	0	4	3
300	100 (736)	100 (257)	100 (977)	100 (211)
	0.95	0.93	1.44	1.24
	0.40	0.41	0.66	0.63

Antal varme måltider	Norge		Sverige	
	Hverdage	Weekender	Hverdage	Weekender
0	10	9	5	5
1	78	82	55	70
2	11	10	38	24
3	1	0	2	1
Total (N)	100 (957)	100 (221)	100 (903)	100 (168)
Mean	1.02	1.01	1.37	1.20
Std.dev.	0.49	0.43	0.62	0.53

Forskelle mellem landene er statistisk signifikant: *) $p < 0.05$

Kilde: Gronow og Jääskeläinen, 2001. s. 99.

Af tabel 4 ser vi, at der er en overvejende majoritet i de fire nordiske lande, som indtager mindst et varmt måltid om dagen. I Sverige og Fin-

land er der desuden en stor gruppe (38 % og 39 %), der spiser to varme måltider hver dag. Forskellen i disse tal i forhold til tallene i Danmark (6 %) og Norge (11 %) skyldes, at det er mere almindeligt at spise kold frokost Sverige og Finland. Det gælder også i forhold til skolebørnenes frokost i landene. At bo sammen med nogen øger desuden i de fire lande sandsynligheden for, at man får varm aftensmad (Gronow og Jääskeläinen, 2001). At bo sammen med nogen indebærer også, at tiden brugt på måltidsforberedelse øger (Holm, 2001a). Holm finder, at mere end halvdelen (mellem 54 og 64 %) af dem, der bor sammen med nogen, indtager mindst et varmt måltid sammen i husholdningen om dagen. Hun konstaterer, at familiemåltider stadig er en vigtig del af almindelig hverdagsspising i nordiske lande (Holm, 2001b), og konkluderer, at måltidet har en stor betydning i familiens sammenhold, og at der sker en bekræftelse gennem fælles måltider på daglig basis (ibid).

1.3 Børn i forbrugsprocesser

Vi har nu beskrevet feltet, som vi vil belyse i rapporten og givet baggrundsviden om, hvordan arbejdsdeling og måltidsmønstre generelt ser ud i de nordiske familier. Det sidste afsæt, som vi skal tage, inden vi går videre, er at give en teoretisk introduktion til feltet. Vi skal se på hvordan studier om børn i forbrugsprocesser er udført, og hvilken rolle børn har haft i forskningen.

1.3.1 Børns ekskludering af forbrugsforskning

Børn har i stor udtrækning været usynlige i forbrugsteorier. Dette er, som Marten, Southerton og Scott (2004) skriver, overraskende set i lyset af den betydning, som børn har for livsstil og på emner forbundet med social reproduktion. Barndom og forbrugerkultur er også, som de skriver, forbundet med mange følelser og stor uro i mange sammenhænge (Marten, Southerton og Scott 2004. s. 162). Grunden til, at børn er usynlige her, er blandt andet, at der har været en stærk kritik af forbindelsen børn og forbrug. Man kan udskille forskellige indfaldsvinkler på denne kritik. Den første kritik er rettet mod, at barndommen overhovedet trækkes ind i et kapitalistisk marked, at børnene bliver forbrugere. Den anden form for kritik er rettet mod typen af varer – at det er en globaliseret homogen kultur, som spreder sig over hele verden etc. Hvis vi koncentrerer os om den første kritik, har den moralske indslag. Et eksempel på dette fremhæver Cook:

In this view, initially 'pure' or 'innocent' children are to be introduced into commercial life gradually and purposefully by parents and perhaps by other caring adults like teachers. The underlying model of 'the child' here is one of a not-yet competent, not-yet complete social actor who is at risk (Cook, 2005. s. 156).

Cook lægger vægt på, at der forekommer et syn, hvor børn opfattes som rene, og Cook beskriver debatten om den moralske panik, der har omgærdet børns forbrug, samt at deres nærhed til markedets værdi har lagt væk på visse yderligheder. Dette finder Langer også i sin "Commodified Enchantment: Children and Consumer Capitalism" (2002). Han konstaterer, at ord som børn og kultur er ideologisk placerede inden for det, som kan beskrives som "the sacred" (ibid. s. 68). Zelizer (1985. s. 212) peger også på de ideologiske aspekter af barndommen, når hun skriver barndommen som en grænsesætning mod rationaliseringsprocessen i den moderne verden.

Den anden form for kritik mod emnet børn og forbruger er rettet mod forestillingen om homogeniseringen af lokale kulturer, som udvikles ud fra brug af visse varer. Denne forestilling præges af det, som Marten, Southerton og Scott (2004) kalder en negativ tolkning af børns forbrugerkultur. (Best, 1998, Buckingham, 2000, Seiter, 1993, Zelizer, 2002) (citeret i Marten et al, 2004). Zelizer (2002. s. 387) giver eksemplerne på forskningsspørgsmål, der giver forbrugerforskningen denne vinkling: Er børn redskaber i kapitalistiske interesser? Skaber begær efter dyrt legetøj farlig adfærd? Og Marten, Southerton og Scott genfinder tendensen i undersøgelser om "farligt", "sexistisk" og "racistisk" legetøj (Marten, Southerton og Scott, 2004). Her granskes, hvilken negativ effekt børns omgang med varer og medier kan have for børnene. Dette indebærer et specielt syn på forholdet mellem vare og anvendelse. Her forudsættes varen at have visse implikationer på dem, der bruger dem (børnene). Dette er udtryk for, hvad Marten, Southerton og Scott (2004) kalder "effekt-forskningsperspektiv". I denne forskning forsvinder børnenes egne handlinger helt. I modsætning til denne vinkel på forskningen peger Best (1998), Zelizer (2002) og Marten et al (2004) på, at vejen frem er, at undersøge forbrugernes meningssystem og handlingen. I stedet for at forske i, hvordan materiel kultur påvirker børn, skal man hellere stille spørgsmålet, hvordan børn er med til at udforme forbruget. Hermed skal man også være opmærksom på børnene, og hvor deres handlinger er. Best (1998) formulerer det således:

We should be fully aware that studying material culture means studying people - not objects. We should be watching children playing with toys, talking to children about their play, or - as I have tried to do here - at least examining how claimsmakers turn toys into social problems, rather than trying to read the meanings embedded in these, or any other, cultural artifacts. Studying people is something we know how to do well. Culture emerges in actions, not artefacts, and we ought to be where the action is. (1998. s. 208) (citeret i Martens et al 2004. s.161)

1.3.2 Børn som aktører

Zelizer præsenterer en anden kritisk vinkel vedrørende emnet forbrugsforskning. Børn er i følge Zelizer (2002) usynliggjorte, og forbrugsforskningen er stærkt gennemsyret af et voksenperspektiv. Man har stillet spørgsmål som: – Er børn dybest set små voksne eller bor de i en verden for sig, ”inhabitants of a distinct children's world”? – Går barndommen gennem nogle universelle udviklingsstadier eller varierer disse med situation og hvilken gruppe, det handler om? – Afhænger børns adfærd og erfaringer først og fremmest af deres relation til familien, deres relation til voksne i almindelighed eller til kammerater (ibid)?

Forskningen har ofte set børns økonomiske aktiviteter som perifere, men Zelizer ser samtidig tendenser på, at ny forskning peger bort fra denne tendens (se også Langer, 2002). Zelizer mener, at den forskning, der har været særlig frugtbar, når det gælder børn og forbrug, er etnologernes eller etnografernes. Her har man set, at der sker en række økonomiske aktiviteter. Hun drager visse konklusioner fra denne forskning, bl.a. at børn udvikler stærke relationer, og at disse ofte findes indenfor voksen-dominerede sfærer af produktion, distribution og forbrug. Zelizer mener, at empiriske studier af børns deltagelse i produktion og i distribution og forbrug viser deres udprægede involvering i økonomisk aktivitet, og Zelizer giver en klar opfordring til empiriske studier af børns aktivitet i forbrugsprocesserne. Betoningen i de nye studier af børnenes aktiviteter stemmer overens med, hvad Winsvold (2005.s. 34) finder, nemlig at der, trods kritikken, er kommet nyt fokus på, hvordan børn selv oplever deres barndom og at dette har ledt til nye metoder for tolkning og analyser samt nye normer for, hvordan man skal studere børn og barndom.

Rapportens emne – børn i familier i interaktion omkring maden – indebærer samtidig, som børnenes rolle fremhæves, også en erkendelse af, at børn på dette felt ikke er selvstændige aktører. De indgår i forhandlinger med deres forældre og især med den måltidsansvarlige. Det er dette møde mellem børnene og deres forældre, som vi vil stille skarpt på i denne rapport. Vi vil se på forhandlingerne med forældrene, på børnenes udtalte og udtalte præferencer, når det gælder beslutninger om mad og på deres indstilling og deltagelse i arbejdsprocessen i forhold til madens frembringelse i familien. Med os fra den gennemgåede litteratur har vi opfordringerne om at udgå fra empiriske studier, at studere børnene på deres egne vilkår og at se på handlingen.

Kapitel 2 Metode

I overensstemmelse med det fokus på børn og børns aktiviteter, som er beskrevet, vil vi i denne rapport studere børn som aktive deltagere i deres eget liv (Se også Winsvold, 2005. s. 34). Vi håber med denne rapport, også at kunne formidle børns oplevelsesverden og hverdagslivet med maden. Det var en stor oplevelse at udføre interviewene med 7–8-årige børn og komme tæt på deres hverdagsliv. Det er vores ambition at præsentere et børneperspektiv og ikke et voksenperspektiv på forbrugsspørgsmålene. Vi har mærket, at det ikke altid er let. Som vi skal diskutere senere, er relationen mellem børn og voksne kulturelt præget af en forståelse af, at voksne ved, hvad børn skal og bør gøre. Forskningen har naturligvis også vækket mange spørgsmål hos os om, hvordan empiriindsamlingen bedst blev foretaget, og det er disse overvejelser og resultatet af dem, som vi skal gengive i dette kapitel.

2.1 Rekruttering

Forud for undersøgelsen stod vi for at skulle bestemme, hvilken aldersgruppe, vi skulle interviewe, og hvordan vi skulle komme i kontakt med børnene. Her beskriver vi, hvordan vi er gået frem i forskningsprocessen.

2.1.1 Børnenes alder

Børnene i undersøgelsen er mellem 7 og 8 år gamle. At vi valgte at interviewe børn mellem 7 og 8 år, hang sammen med vores egne erfaringer med børns modenhed i denne alder. Vi hentede støtte for denne opfattelse i Selmans (1980) kategorisering af børns kognitive evner. Selman (1980) inddeler barndommen i fem forskellige udviklingsstadier. Han beskriver børnehvealderen (3–6 år) som en *egocentrisk* alder, hvor børn er ubevidste om andre perspektiver end deres eget. I skolealderens efterfølgende fase – *den rolleovertagende fase* (6–8 år) – bliver børnene bevidste om, at andre kan have forskellige meninger eller motiver, men børnene tror i følge Selman, at det er fordi, at andre har en anden information frem for et andet perspektiv på situationen. Derfor har børnene ikke evner til at se situationer ud fra andres perspektiv. Denne evne opstår først i *den selvreleksive fase* (8–10 år). Her forstår børnene, at selvom andre har samme information som dem selv, kan der findes forskellige meninger og motiver, og de kan overveje andres synspunkter. Evnen til at indtage en andens synspunkt *samtidig* med ens eget, opstår dog ikke før næste fase – *den gensidig rolleovertagende fase* (10–12 år). I den femte fase – *social*

konventionel rolleovertagelse (12–15 år og ældre) – opstår evnen til at forstå en anden persons perspektiv, og kunne relatere dette til dennes omgivelser (gruppetilhørsforhold eller organisatorisk position).

Ved valget af 7–8-årige børn – i alderen mellem *den rolleovertagende* og *den selvrefleksive* fase forventede vi os, at barnet kunne formidle såvel egne opfattelser som forældrenes opfattelser. Det var vigtigt for os, at få indblik i begge disse områder, eftersom det er imellem barnets tolkninger af dets egne handlinger og tolkningerne af forældrenes handlinger, at socialisationen udspiller sig.

2.1.2 At rekruttere gennem skoler

For at få tilgang interviewpersonerne valgte vi at tage kontakt gennem skoler, og bad her om samtykke både fra skoleinspektører, børn samt børnenes lærere og forældre. Det var til tider en langsommelig proces at få interviewene i stand. Inspektøren modtog indledningsvis et brev med et beskrivelse af projektet (se bilag 2) samt kopi af de breve, som vi ville sende til lærere og forældre (se bilag 3 og 4), ifald inspektøren gav sin godkendelse. Efter telefonisk kontakt og godkendelse af projektet, tog enten vi eller inspektøren kontakt til en klasselærer for eleverne i klassen. For det meste var lærerne hurtige til at formidle den nødvendige kontakt til elever og forældre. Dette med undtagelse af et tilfælde, hvor praktiske problemer satte forhindringer for kommunikationen. Lærerne var meget hjælpsomme på trods af den store arbejdsbyrde, som tydeligvis hvilede på dem. Klasselæreren sørgede for, at sedler om projektet kom med børnene hjem, og på sedlerne kunne forældrene give deres bekræftelse, hvis de var interesserede i, at deres barn deltog².

I hver klasse blev fire elever udvalgt (med undtagelse af klassen i den danske skole, hvor læreren allerede havde udvalgt otte elever). Vi lod lærerne udvælge eleverne. Dette, dels fordi vi ikke havde nogen baggrundsinformation at udføre udvælgelsen på, og dels fordi det forekom vigtigt, at give læreren indflydelse over dette moment, da det indvirkede på dennes arbejdssituation i klassen i den tid, som interviewet foregik. Det samlede resultat blev imidlertid, at gruppen af interviewpersoner kom til at bestå af en gruppe børn, der havde blandet social baggrund. Det skal dog tillægges, at børnene overvejende var etniske nordboer.

En beskrivelse af de skoler, som vi besøgte, kan give læseren en opfattelse af, hvor empirien er indsamlet. Skolen i Finland var beliggende i Åbo, og de børn, der gik der, tilhørte det svenske mindretal i Finland. Det var en skole med mange børn fra akademikerhjem. I Ballerup og Oslo var indtrykket, at børnene kom fra meget blandet social baggrund, mens børnene fra skolen i Malmø generelt kom fra mere velstillede hjem. Vi har altså ikke rekrutteret børnene efter nogle særlige sociale kendetegn, ligesom vi ikke har kontaktet specielle skoler (med undtagelse af skolen i

² Det skal siges, at forældrene i høj grad indvilligede, og mange sedler kom ind.

Åbo, der var en af de eneste med svensktalende børn). Når det gjaldt udvælgelsen af skoler, har praktiske hensyn derimod nogen gange spillet ind. I nogle tilfælde var vi bekendt med en lærer eller en forældre på skolen. I andre tilfælde udgik vi fra udelukkelsesprincippet og blev glade, når endelig den 3. eller 4. skoleledelse, som vi kontaktede, accepterede, at undersøgelsen foregik der. Det var tilfældet i Sverige og Norge, hvor vi måtte gå vejen om flere skoler, inden aftale blev indgået. At nogle af de kontaktede skoler ikke kom til at indgå i undersøgelsen skyldtes, fik vi at vide, travlhed fra inspektørens side (undersøgelsen blev efter sigende lavet på det mest travle tidspunkt på hele skoleåret), og at nogle inspektører fandt, at skolens elever allerede havde deltaget i mange undersøgelser.

2.2 Interviewenes gennemførelse

Interviewene er udført i fire byer i nordiske lande i foråret 2005. I Danmark blev interviewet udført i Ballerup, som ligger i udkanten af Storkøbenhavn. I Norge blev interviewet udført i bydelen Majorstuen, som ligger ti minutter fra centrum. I Sverige blev interviewet udført i Malmø. I Finland blev interviewene udført i den svensktalende by Åbo. Interviewene udførtes af Stine Thorsted. To af interviewene udførtes på svensk, eftersom vi i Finland valgte interviewpersoner blandt den svensktalende minoritet. I Finland havde vi god hjælp af sprogkyndig assistent ved interviewet, og det gjorde sig også gældende i Norge³. Assistenterne fyldte funktionen både som oversættere og medinterviewere. Interviewene er udskrevet på originalprog, men eftersom sproget både i det finske og det svenske interview er svensk, har vi efter hvert citat tydeliggjort fra hvilket land, citatet stammer. Ord, der er afgørende forskellige på de forskellige nordiske sprog, har vi oversat i kantet parentes. Vi har også valgt at skære i interviewene, så børns kommentarer om helt eller delvist andre emner ikke er inkluderet i citater om bestemte temaer. Dette for at gøre citaterne lettere at læse og tydeliggøre analysen. Af samme grund har vi også, når der refereres til noget, som tidligere er behandlet i samtalen, skrevet dette i kantet parentes. Kropssprog er beskrevet i almindelig parentes. Det skal også nævnes, at børnene i virkeligheden hedder noget andet end, det, som står i teksten. Dette er i overensstemmelse med den anonymitet, som vi har lovet børn og forældre i undersøgelsen.

Der er udført fem gruppeinterviews – et i hvert af landene Norge, Finland og Sverige og to i Danmark. Alle interviewene er gruppeinterviews med fire børn i hver. I fire af interviewene var der to piger og to drenge i hver og i det sidste – i interviewet i Norge var der tre piger og en dreng. Man kan ikke på baggrund af det lille materiale drage store konklusioner af eventuelle forskelle eller ligheder i børns rolle i forbrugsprocessen på tværs af landene. Vores oplevelse er også, at de individuelle *ligheder*

³ I interviewene med to interviewere fremstår Stine Thorsted som I1 og assistenten som I2.

mellem børnene i forskellige lande er større end forskellene, hvorfor vi har valgt at behandle interviewene tematisk i stedet for opdelt på land.

2.2.1 Erfaringer fra interviewsituationen

Interviewene foregik i et lokale på skolen, hvor børnene gik. Børnene var generelt hurtige til at træde ind i rollen som interviewpersoner. De fleste var ikke det mindste nervøse og talte glædeligt om stort og småt i deres liv. Der var mange åbenhjertige børn, der talte om såvel fattigdom og dødsfald i familien som besværlige forældre. Børnene var naturligvis også meget forskellige. De havde meget forskellig modenhed. Som en lærer påpegede, kunne børn i hendes klasse være i udvikling hvad der svarer til hvad et barn gennemsnitligt er når det er 4 til 11. Forskelligheden gav sig udtryk i, at en del børn var meget stille og svarede med enstavelsesord på spørgsmålene og kun forstod spørgsmål, der var meget konkrete. Andre forholdt sig meget selvstændigt og reflekterende. En effekt af, at børnene var så forskelligt verbalt udviklede, er at de mest verbale og reflekterende børn er citeret mest i denne rapport.

Et træk, som vi syntes gik igen hos mange børn, var, at de var mere anarkistiske i deres måde at svare på og associerede friere end voksne. Børnene var mindre styrede i forhold til konventioner, om hvordan man skulle svare og i hvilken rækkefølge. Børnene kunne starte en sætning et sted, afbryde den, som kom de på, at sådan forholdt det sig egentlig ikke og fortsætte sætningen i en anden retning. En anden forskel var, at det, der kunne opfattes som centralt for en voksen med henblik på interviewets emne, kunne komme frem relativt sent, mens noget, som af voksne kunne opleves som perifert, kunne komme tidligt og have en vældig central plads. Hverdagslivets typiske situationer var med andre ord ikke altid det første, som børnene tænkte på at beskrive. Derimod var det spektakulære i høj kurs, og børnene fortalte gerne om ferieoplevelser, fødselsdage, om da man spiste hos sin veninde, og om vilde hændelser, som man havde hørt foregik hos andre.

2.2.2 Interviewteknik og billeders funktion i interviewet

De kvalitative interviews blev udført med semistruktureret interviewguide (Kvale, 1997) (se bilag 1). Vi var usikre på børnenes kapacitet i interviewsituationen og valgte en model, hvor vi havde billeder med, som kunne fungere som grundlag for diskussionen, hvis den almindelige interviewteknik ikke fungerede. Billedmaterialet, som vi medbragte, bestod af plancher med billeder af hverdagssituationer - drenge og piger, mænd og kvinder i forskellige aktiviteter forbundet til måltidet. Det viste sig, at børnene havde meget at sige og fortælle i interviewsituationen, og billederne anvendtes hovedsageligt til at fastholde deres interesse, når de mi-

stede koncentrationen i slutningen af interviewet⁴. Billeder havde dog en tilbagetrukket rolle i interviewsituationen. Imidlertid kan man forestille sig en anden mere struktureret tilgang i anvendelsen af billeder. Clark (2002) har i sit arbejde med at udvikle børnecentrerede metoder fundet en teknik, som hun kalder *Metaphor Sort Technique* velegnet for især børn mellem 5 og 8 år. Metoden kunne også have været anvendt her. Ved at vise et udvalg af billeder kunne man bede børnene tage stilling til en række situationer og ud fra dette få indsigt i, hvordan de oplevede situationen i deres eget hjem. Denne metode kræver dog, mener vi, at interviewene er individuelle.

Gruppeinterviewene blev indledt med, at interviewerens fortalte, hvad interviewet skulle handle om, hvorfor det blev udført, at det var anonymt, og at deres udsagn ikke kunne spores til dem. Anonymitetserklæringen tror vi ikke fyldte den funktion, som den ville gøre i et interview med voksne. Det virkede ikke som om, at børnene var urolige for, at det, de sagde, skulle blive offentligt kendt, derimod gav de udtryk for, at det var meget spændende, at deres meninger og oplevelser blev fremhævet og at de blev interviewet med mikrofon. Dette kan hænge sammen med, at børnene befinder sig fjernt fra en offentlige præsentation af sig selv, og de opfattede denne mere som lokkende, end som truende. Hvis børnene var uinteresserede i anonymitet, kan man sige, at de havde desto større interesse i, hvordan det de sagde, lød for deres kammerater.

Interviewguidens åbningsspørgsmål handlede om børnenes familiestruktur. Intervieweren indledte med at fortælle om sin familie og derefter fulgte børnenes beskrivelser, som noteredes. Noteringerne fungerede som et kort, som interviewerens kunne navigere efter, når børnene senere fortalte om relationer og hændelser, og i forhold til dette kunne emner såsom søskende og søskendes rolle i forbrugsprocessen diskuteres. Efter åbningsspørgsmålene bad vi børnene fortælle om deres måltider og deres indhold (hvad spiste de, hvornår og med hvem), samt de forskellige momenter i forbrugsprocessen (madlavningen og deres deltagelse i denne, indkøbene og deres deltagelse i dette, samt oprydning og klargørelse til måltider og deres deltagelse i disse ting). Vi har fulgt tankemodellen, som Andenæs (1991) beskriver, når vi har struktureret interviewet. Først ville vi rekonstruere hændelsesforløbet gennem at gennemgå måltiderne og mellemmåltiderne og arbejdsprocesserne omkring disse, siden ville vi få en uddybet forståelse af hændelsesforløbet, som igen skulle uddybes af den mere omfattende sammenhæng, som interaktionen indgår i.

2.2.3 Børn i gruppedynamik

I og med at studiet bestod af gruppeinterviews, udgjorde børnenes samspil en stor del af sammenhængen, som interviewerens skulle forholde sig

⁴ Man kan sige, at billedmaterialet hjalp med at få det fokus, som vi ønskede på konkrete hændelser i børnenes dagligdag (se også Andenæs, 1991).

til. Børnene gav udtryk for at skønne på at deltage i studiet, men tabte samtidig hurtig koncentrationen, og interviewene kunne derfor maksimalt tage en time. Når det kneb med koncentrationen, kunne billedmaterialet skabe en fornyet interesse.

I øvrigt var det tydeligt, at den frie samtaleform passede børnene, og de viste deres mest spændende sider frem. Indbyrdes samtaler udviklede sig ofte under interviewet, samtaler om hvem, der legede med hvem, hvem, der kunne lide hvem osv. Det var tydeligt, at det sagte ikke kun var for vores skyld, men børnene var glade for at kunne fortælle om deres hverdagsliv for deres kammerater, og de gav ind i mellem historien lidt ekstra krydderi for at tiltrække sig tilhørernes opmærksomhed.

2.2.4 Relationen interviewer – respondent

Som interviewer og forsker må man forholde sig til interviewpersonerne og sammenhængen omkring interviewsituationen, derfor følger her en refleksion over relationen interviewer - respondent.

At interviewe børn er en udfordring, men samtidig en situation, der har mange ligheder med mange andre interviewsituationer, hvor respondentens hverdagsliv og opfattelser ikke har så mange ligheder med interviewerens. Solberg (1991) fremhæver, at det i børneinterviews som i et hvert andet interview, er vigtigt at være åben overfor respondentens perspektiv. Det er vigtigt at lytte og høre, hvad informanten har at fortælle. Samtidig skal man være opmærksom på, at i relationen mellem børn og voksne er der særlige forhold, der gør sig gældende. Børn er vant til, at voksne har en mening vedrørende deres adfærd, at de vurderer deres indsatser, og voksne er vant til at have normative opfattelser om, hvad der er rigtigt og forkert af det, som børn gør. Det er, som Solberg (1991) fremhæver, vigtigt, at intervieweren viser interesse, og samtidig ikke give meldinger (med kropssprog eller andet) om, at sætte mere pris på visse udsagn frem for end andre. At rose børnene for at udvikle deres udsagn, uden at sende meldinger til de andre børn om at nogle handlinger eller synspunkter var mere værd end andre, var et mærkbart dilemma i de interviews, vi udførte. Vi bestræbte os på at knytte opmuntrende gestik og kommentarer både til veludviklede udsagn og også til kommentarer fra børn, der virkede usikre og tilbageholdende.

2.3 Familier i mangfoldighed

I denne undersøgelse om mad og forbrugsprocessen er familien i centrum. Dette er en rapport om interaktionen og rollefordelingen i familien i forhold til forbruget. Derfor er det centralt, at beskrive de familiekonstellationer, som børnene indgik i. Det kan også være vigtigt, at klargøre, at

når vi i det følgende refererer til familien, bruger vi ordet synonymt med husholdningsenheden eller husholdningsenhederne, som børnene bor i.

2.3.1 Børnenes familiekonstellationer

Når forbrugets relationer beskrives, vil vi fremhæve, at børnene i studiet indgik i mange forskellige familiekonstellationer. Følgende figur kan give et overblik over, hvordan disse så ud for børnenes vedkommende.

Figur 1

Finland				
	Interviewperson 1	Interviewperson 2	Interviewperson 3	Interviewperson 4
	Dreng 7 år. Bor med sin mor og far.	Dreng 7 år. Bor sammen med sin storesøster og mor og er hos far hver anden weekend.	Pige 7 år. Bor sammen med forældre og lillesøster på tre.	Pige 7 år. Bor sammen med forældre og mindre søskende som er tvillinger.
Danmark				
	Interviewperson 1	Interviewperson 2	Interviewperson 3	Interviewperson 4
Interview 1	Pige 7 år. Bor med sin mor og lillesøster på 5 år. Faderen har ny familie.	Pige 7 år. Bor med begge forældre og med to mindre brødre	Dreng 7 år. Bor med begge forældre og med storesøster.	Dreng 7 år. Bor med sin mor og hendes kæreste. Har en ældre storesøster, der bor der nogle gange.
Interview 2	Dreng 7 år. Bor hos sin mor og en voksen storesøster.	Pige på 7. Bor med sin mor og hendes nye mand, biologisk storebror og halvlillesøster.	Pige på 7 år. Bor med sin mor, far og tvillingbror.	Dreng 7 år. Skiftes sammen med sin storebror til at bo hos sin mor og far.
Norge				
	Interviewperson 1	Interviewperson 2	Interviewperson 3	Interviewperson 4
	Dreng 8 år. Bor hver anden uge hos sin mor og hver anden uge hos sin far sammen med lillesøster.	Pige 8 år. Bor med sin mor og far og storebror.	Pige 8 år. Bor med sin mor og far og tvillingesøster.	Pige 8 år. Bor med moderen og hendes kæreste.
Sverige				
	Interviewperson 1	Interviewperson 2	Interviewperson 3	Interviewperson 4
	Pige 7 år. Bor med sin mor og lillesøster på 5.	Pige 7 år. Bor med begge forældre og en storesøster på 11 og lillebror på 6.	Dreng 7 år. Bor med begge forældre	Dreng 7 år. Bor sammen med sin storebror på 12 hos sin mor og er hver anden weekend hos far.

Ti ud af de tyve børn bor ikke sammen med begge deres forældre. De fleste har søskende, således er der kun tre enebørn i populationen.

2.3.2 Primærsocialisationens nye form

I materialet indgår børn fra mange moderne familier. Det er familier, der falder uden for det traditionelle kernefamiliebegreb med alene biologiske bånd mellem børnene og dem, der besidder forælderrollen. Halvdelen af de interviewede børn havde forældre, der var skilt, og mange af børnenes forældre levede i nye parforhold med nye fælles børn eller med partnerens børn fra tidligere forhold. Dette er ifølge Christoffersen (1993) ikke usædvanligt, eftersom det skønnes, at cirka hver tredje ægteskab i dag indgås mellem folk, hvor mindst den ene part har været gift før (citeret i Bing Jackson, 2005).

Forbruget i familien er del af primærsocialiseringen, og forbrugsrollerne og interaktionen omkring maden er tæt forbundet til identiteten, som udvikles i familien (se Marten et al, 2004). Det kan derfor være relevant at sige et par ord om den forandrede primærsocialisation ved den øgede skilsmissefrekvens. Børnene, der havde to familier, beskrev flere sociale verdner med konkrete forskelle på, hvordan forbruget udførtes, og det kom til udtryk ved, at man ikke opfattede en måde for den *rigtige*, men derimod betonede, at Mors måde ikke var dårligere end Fars og omvendt. I denne udvikling af familietyper kan man tale om en mere kompleks socialisation med flere forskellige former for praksis og dermed flere muligheder for rollemodeller.

Efter denne gennemgang af de indsamlede data set i forhold til rekruttering, gennemførelse af interviewene og i forhold til interviewpersonernes baggrund skal vi nu bevæge os til analysekapitlerne.

Kapitel 3 Børnenes rolle i madens interaktion

Man kan sige, at mad har en særlig betydning, fordi den er uundvigelig og frekvent i livet, og fordi den berører grundforhold på mange sociale planer. Mad er specielt i forhold til andre forbrugsområder, eftersom det er centralt for fysisk overlevelse, socialt nærvær, og at måltidet og skabelsen af det udvikler følelser af samhørighed. I dette kapitel skal vi se på måltidsskabelse, på arbejdet med at skabe måltider i familien. Vi skal se på børnenes rolle i forhold til dette. Først et par ord om hvad arbejdet med maden anses at være, og hvad måltidsskabelse indebærer på et socialt plan.

Arbejdet med måltiderne er skjult i hverdagens organisering, og det ligger desuden uden for begrebet arbejde, som det bruges traditionelt, dvs. som lønnet arbejde med produktion rettet mod markedet (Zelizer, 2002. s. 380). Ikke desto mindre er der i måltidsskabelsen tale om arbejde, om produktion. Det er vigtigt at pointere, at dette arbejde også bør regnes som betydningsfuldt, og det er derfor vigtigt at synliggøre det. Dette er et syn, som flere sociologer anlægger. DeVault (1991) har i sin bog *Feeding the family* beskrevet, hvori arbejdsprocesserne med maden består og hvordan man får et måltid i stand i familien. Udover det praktiske arbejde beskriver hun, at måltidsskabelse indebærer mange afvejninger i forhold til de involverede familimedlemmer og deres ønsker. Måltidsskabelse kan også, som Ljungberg (2001) beskriver det, ses som bestående af at indordne individuelle præferencer i en fælles begivenhed i måltidet. Det gælder i måltidsskabelsen om at planlægge, så der tages hensyn til individuelle præferencer, så der skabes en helhed, som alle familiemedlemmerne kan have glæde af. Den måltidsansvarlige er også i måltidsskabelsen indordnet et system, hvor der skal tages hensyn til økonomi og ernæringsmæssig kvalitet.

I dette kapitel er udgangspunktet, at måltidssystemer opstår i interaktion, og vi undersøger, hvordan denne proces ser ud mellem børn og voksne i familien, og hvordan børn beskriver deres relationer til fødevarerforbrug.

3.1 At være modtager i forbrugsprocessen

Vi vil starte med at granske børnenes opfattelse af den rolle, som de har i forbrugsprocessen. Det gør vi gennem at fremhæve det, som de lægger vægt på i forholdet til maden i familien. Det er måske ikke så uventet, at

børnene frem for at være interesserede i opskrifter og madens tilberedelse, først og fremmest fokuserer på, hvordan maden smager, og hvad de kan lide.

3.1.1 *Det bedste jeg ved er.....*

I interviewene var et tilbagevendende tema yndlingsmaden. Ofte kom dette op uden at interviewerne havde introduceret temaet for børnene, og børnene var meget udtrykkelige, når de skulle fortælle, hvad de kunne lide. Beskrivelserne af deres egne favoritter vakte genklang og begejstring hos de andre børn. Følgende viser et eksempel.

I: Har du någon favorit?

Cecilia: Ja

I: Vad är det?

Cecilia: Pasta (hör ej) och skinka

I: Ja och din favorit.

Åsa: Burger King

I: Och du Hans?

Hans: Burger King! Burger King! [udtales skanderende]

Kaspar: McDonald's för mig.

(Sverige)

Børnene nævner her frem for alt fast food og de fast food-kæder, der har den mad, som de foretrækker⁵. Ligheden på præferencer i denne gruppe kan være udtryk for påvirkning fra de andre børn, men i de øvrige interviews er disse retter også foretrukne⁶. At børnene udtrykker deres ønsker med denne selvfølgelighed kan ses som udtryk for, at de er vant til at formulere, hvad de vil have, og at de har udviklet specialist-egenskaber inden for dette område. Dette skyldes, at de besidder en rolle i forbrugsprocessen som modtagere. Det gælder i forhold til økonomien (udgifterne, som maden udgør for familien) og i forhold til det arbejde, der lægges i at tilberede og skaffe maden. Maden gives af forældrene til børnene. Maden købes og tillaves med fokus på familien og børnene.

At forældrene er givere, er en norm, som, når den brydes, provokerer vores etablerede billede af relationen børn- voksne. Det tror vi, at læseren vil opleve ved læsning af følgende citat, hvor en dreng i overensstemmelse med denne norm, afviser, at han selv skal købe sin aftensmad.

⁵ Karin Ekström (1995) finder i sit empiriske studie af 31 svenske familier, at 26 af disse blev påvirket til at gå til McDonalds. 14 af disse i meget høj grad og 12 af dem i mindre grad.

⁶ Her ses dog i disse lidt større variation på ønskerne. Der nævnes bl.a. kød, pizza, lasagne, jule-skinke, gule ærter (ärtsoppa), pandekager og "plättar" (en slags små pandekager).

Michael: Det er heller ikke altid, jeg får aftensmad.

I: Hvorfor ikke?

Michael: Vi har ikke altid aftensmad i fryseren. Min mor hun er hele tiden fattig. Jeg har 420 og en 25 øre.

I: Det har du?

Michael: Ja og jeg gider ikke bruge alle mine penge på aftensmad.

(Danmark)

Senere fortæller Michael, at han tit får penge af sin mormor og andre slægtninge til at købe færdigmad for. Med denne afvigelse i givermodtager relationen kan vi samtidig konkludere, at generelt set er måltid-frembringelsen en gave, som forældre og især mødre giver til sine børn, og børnene inkarnerer rollen som modtagere. Der er det, som Fürst (1997) kalder gave-rationalitet i forhold til maden. De givende aspekter er forbundet med familierelationerne, og disse indeholder aspekter af omsorg (Fürst og Ekström, 2001. s. 215).

Forældrenes og især mødrene har samtidig også rollen som kontrol-lanter af de varer og tjenester, der købes (McKendrick et al, 2000 i Marten et al, 2004). De er, hvad man kan kalde *gate keepers* eller vogtere i forhold til det, der kan forbruges i familien. At der sker forhandling fra børnenes side i forhold til denne kontrol, fremhæver en række forskere (Zelizer, 2002, Morrow, 1994 og Fleming, 1997). I det følgende afsnit skal vi se, hvordan forhandlingerne børn og voksne i mellem ser ud i familierne, og hvilken rolle børnene har i måltidskabelsen.

3.2 Forhandlinger i forbrugsprocessen

Forbrugsforskeren David Cheal er en af dem, der lægger vægt på betydningen af interaktionen i hverdagens forbrug. I interaktionen omkring maden udvikles kundskab om specifikke kontekster og særlige bånd opretholdes. I personlige relationer omkring maden bliver *den andens* repertoire af handlinger en del af en fælles kundskab. Det er en kundskab, som er bygget op på gentagen interaktion over lang tid. Måltidsskabelsen kan dermed siges at være en social dynamik i en konstant samtale om måltidets indhold blandt familiemedlemmerne. I familien etableres der rutiner, og der opstår det, som man kan kalde et måltidssystem. Forbrugshandlingerne har i følge Cheal en kernefunktion i at holde familieenhederne sammen i en usikker omverden, hvor de fleste tilhørsforhold er kortvarige (Cheal, 1988. s. 17f).

I dette afsnit vil vi tage udgangspunkt i madens interaktion, som den proces, hvor familiemedlemmernes præferencer og ønsker udtrykkes og måltider frembringes. Madens interaktion i familien er et spil, hvor børns ønsker tilgodeses, samtidig med at de indgår i familiens samlede behov og andre familiemedlemmers præferencer. I det følgende skal vi undersøge

ge den praksis gennem hvilken familien forbruger og ligeledes undersøgelse dens forbindelse til interaktionen i familien og de specifikke roller mellem forældre og børn.

3.2.1 Butikken som slagfelt

Zelizer (2002. s. 164) understreger betydningen af, at børns forbrug ikke skal ses som en refleksion af de voksne. Det er også, hvad Scott, Jackson, Backett-Milburn og Harden (2000) mener, når de skriver, at børns forbrug ikke er forlængelser af deres forældres. Børn har deres egne projekter, som udtrykkes i forbruget. Zelizer fremhæver, at børn har indflydelse i forbrugsprocessen og at det er vigtigt at være opmærksom på denne. Forhandlinger er centrale her – både i forhold til, hvordan måltidet kommer til at se ud og også i forhold til, hvad der fastsættes som acceptabel adfærd. Grieshaber (1997) har studeret magt og modstand i forælderbarn relationen i måltidsritualer, og hun finder, at børn aktivt prøver og udfordrer forældrenes autoritet som en del af hverdagslivet i den sociale forbrugspraksis af mad (1997. s. 652 citeret i Rous & Hunt, 2004. s. 833). Miller (1997) finder, at butikken kan være et slagfelt mellem børn og forældre. At det gør sig gældende, ser vi i det følgende, hvor børn beskriver indkøbssituationer.

I: Väljer du ut någonting när ni är i varuhuset?

Hans: Ja, det brukar jag alltid göra. Sen när det är lördag, så säger jag det, det ,det ,det

I: Du har förslag?

Hans: Jag vill ha chips

I: Vad säger dina föräldrar då?

Hans: Okej

I: Ibland säger dom okej. Väljer du andra ting än chips?.

Hans: Va?

I: Sägar du annat än chips?

(Hans ryster på hovedet)

(Sverige)

Florian fortæller:

Florian: När jag och Mamma handlar brukar jag vilja ha någonting med leksaker.

II: Frågar du i affären?

Florian: Ja.

(Finland)

Rasmus forklarer ligeledes, hvordan han forsøger at påvirke indkøbet og beklager, at han har svært ved at få sine ønsker i gennem.

Rasmus: Det er min mor og far, der bestemmer [hvad familien skal have at spise]. Hvis jeg siger: "Mor, det er længe siden....". "Nej ikke i dag".

I: Så siger hun nej?

Rasmus: Så når vi kommer hjem, så siger hun: "glemte vi det? Det kan vi bare købe en anden dag". Så en anden dag: "Vi skulle købe det der". "Nej, det må vi købe en anden dag". Sådan er det hele tiden.

(Danmark)

Indkøbssituationen opleves af Rasmus, som en evindelig diskussion med besværlige voksne, der ikke vil give sig. Rasmus demonstrerer, hvordan han oplever, at hans forslag systematisk undviges og udskydes i, hvad han oplever, som uendelighed. Eksemplet viser, at indkøbssituationen kan være en forhandlingssituation, hvor hårdt ind i mellem sættes mod hårdt, og hvor forældrekontrollen udfordres.

3.2.2 Udtalte og uudtalte forhandlinger

At udtrykke sine ønsker kan både være udtalt som tydelige opfordringer blandt børnene og være i kollision med forældrenes forestillinger, men det kan også være noget, der sker ordløst og næsten automatisk i interaktionen. At det kan være både og, viser følgende citat.

I: Tror ni att Mamma och Pappa vet vad ni tycker om?

*Åsa: Min mamma vet att jag tycker om Burger King. Mamma **vet** att jag vill ha pannkakor, ibland kan hon se det i mitt ansikte och ibland gör jag skyltar där det står "JAG VILL HA PANNKAKOR".*

I: Då vet hon helt säkert.

(Sverige)

Åsa illustrerer med sine overdrevne metaforer de *udtalte* og *uudtalte* forhandlinger, som forekommer i familien. Forhandlingerne, der forekommer i familierne og som ligger til grund for måltidssystemet, er med andre ord både *udtalte* og *uudtalte*. Som også foregående afsnit viste, er der nogen gange meget tydelige og hårde forhandlinger om, hvad maden skal bestå af børn og forældre imellem, og andre gange drejer det sig om mere subtile processer i interaktionen (se også Zelizer, 2002). I sidstnævnte tilfælde "aflæses" behov og præferencer ordløst.

Sanne oplever ligesom Rasmus i foregående afsnit, at hun er udenfor i forhold til at bestemme, og beskriver, at hendes ønsker om, hvad måltidet skal bestå af, ikke sammenfalder med moderens.

I1: Hvem bestemmer hvad i skal spise?

Sanne: Mamma...

[anden diskussion udspiller sig samtidig]

Sanne: ...Og noen ganger jeg.

[anden diskussion udspiller sig samtidig]

I1: ...Det var din mor som bestemte?

Sanne: Eh, ja.

I1: Hva sier du? Sier du at det er okey, eller siger du at det vil jeg ikke have eller...

Sanne: Nei, hun sier det ikke til meg, før maten er ferdig.

I1: ...Og hvad så? Hvordan smaker det?

Sanne: Jo. Det smaker godt.

I1: Så i bliver ikke uvenner over det hun har bestemt?

(Sanne ryster på hovedet)

I1: Nei.

I2: Noen ganger bestemmer du sier du?

Sanne: Ja.

I2: Hva bestemmer du da? De samme tingene som mamma?

Sanne: Nei, aldri.

I1: Hva bestemmer du?

Sanne: Alt mulig.

I: Prøv å si et eksempel.

Sanne: Eh... ut og spise.

(Norge)

I Sannes familie er familiemedlemmernes forskellige syn på, hvad man skal spise åbenbar. Sanne beskriver, at hun er indforstået med, at moderen bestemmer hverdagsmåltiderne, og at hun først bliver involveret, når maden er færdig. Men hun gør det også klart, at hun har andre præferencer. I Marinas familie ser vi et andet billede. Marina beskriver i følgende citat en grundlæggende samstemmighed, og hvordan individuelle præferencer er løbet sammen til, hvad der kan kaldes en fælles smag.

I: Hvem bestemmer, hvad I skal spise derhjemme?

[Andet barn svarer]

Marina: Det gør mig og min lillesøster.

I: Det bestemmer I?

Marina: Ja

[Anden samtale udspiller sig]

I: Er det virkelig jer, der bestemmer, hvad I skal spise?

Marina: Ja.

I: Der er ikke noget med, der er for usundt?

Marina: Nej

I: Nej?

Marina: Nej, for vi vælger aldrig noget usundt til aftensmad, men nogen gange så siger min mor for at forkæle os lidt, så siger hun vil I ha pizza i dag?

I: Så hun ved godt, hvad I godt kan lide?

Marina: Ja

(Danmark)

Forskellen i Sannes og i Marinas indstilling er påfaldende. Oplevelsen af indflydelse, følger for Marinas vedkommende af, at hun har samme syn som sin mor. Sanne har andre ønsker end sin mor og oplever, at de ikke tilgodeses i særlig høj grad. Man kan tolke dette som udtryk for, at måltidet i forskellige grad består af udtalte og udtalte forhandlinger, og i forskellige grader præget af elementer af konflikt og konsensus. Materialet fortæller os, at det handler både om *kampe* mellem børn og forældre og om børnenes selvstændighedsmarkeringer, som i visse tilfælde kan være højlydte og intense, og samtidig om et fintslebent lydløst samspil i den daglige interaktion omkring maden.

3.2.3 En normstruktur, hvor børnene etablerer særrområder

Børnene er ikke selvstændige aktører i måltidssystemet, selvom de ofte gerne selvstændighedsmarkerer sig. Forældrene opretholder i de fleste tilfælde en normstruktur. En måde, som måltidet ofte struktureres på, når der er forskellige præferencer er, at forældrene giver børnene valgmuligheder inden for et begrænset antal muligheder. Det ser vi i de følgende eksempler med Peter og Bo.

Peter: Når vi skal have aftensmad, må jeg kun bestemme, om jeg skal have rugbrød eller det, de andre skal have.

(Danmark)

Bo: Jag får också bestämma... Mamma säger vad för mat vi har, så får jag någon gång bestämma vad vi ska äta.

(Finland)

Børnene her lever altså under en normstruktur, som de kan påvirke i begrænset udstrækning, men med mulighed for at have indflydelse på mindre forhold inden for strukturen. Normstrukturen kan blive udfordret af børnene, der ikke altid udtrykker ønsker om at støtte denne. I møder mellem specifikke ønsker fra børnenes side og normstrukturen, ser vi, at der

er særlige steder i fødevareforbruget, hvor børnenes ønsker specielt efterkommes. Nina siger:

I2: Når dere er med og handler, hvem bestemmer da?

Nina: Ehm... det bestemmer Mamma...

Bjarte: Mamma.

Nina: Hvis Mamma er der, så spør jeg, om jeg må få pikekys [marengs] ...Også køber vi barnetimegodt, ehm... (brus)

[diskussion om betydningen og smagen af "pikekys" udspiller sig]

I2: Spør dere om å få det, eller køber dere det?

Nina: Eh... vi køber det hver lørdag, eller vi køber det til lørdagen. Ehm... men jeg pleier mest å kjøpe potetgull [franske kartofler/ potatichips]

(Norge)

Nina beskriver en situation, hvor strukturen for bestemmelsesområderne er klar. Moderen står for de fleste beslutninger, men Nina har nogle områder, som hun får lov til at styre. Det er især i forhold til visse tidspunkter ("barnetimegodt", "lørdagsgodt"), at Nina har lov til at bestemme, hvad der skal købes. Dette er, som Nina beskriver det her, uproblematisk og indarbejdet i hverdagsrutinerne eller sagt på en anden måde, forhandlingerne er institutionaliseret i et regelværk for, hvordan indkøbet kan se ud og hvem der bestemmer over de forskellige områder. Dette ser vi i flere af interviewene bl.a. hos Hanne.

I: Hjælper I med at vælge, hvad I skal købe?

Hanne: Nogen ting vælger vi [hende og hendes tvillingebror], sådan noget til dessert og så vælger de [forældrene] det, de skal have til aftensmad.

(Danmark)

I familien er børnenes og forældrenes bestemmelsesområder opdelt efter hovedmåltid og dessert. I Kaspars familie ser vi et opdelingssystem efter ugedag:

Kaspar: Min favoriträtt det är ju McDonald's. Så tjar jag [plager, spørger igen og igen] väldigt mycket för det.

I: Jaha

Kaspar: Eller så där tjata och tjata, så alltså liksom så det är väldigt mycket, så nu tjar vi nästan aldrig mer för nu har vi bestämt varje fredag.

(Sverige)

Kaspars eksempel viser en proces, hvor man går fra at verbale forhandlinger til at indordne ønskerne i måltidssystemet. Måltidssystemet kan dermed beskrives som værende åben overfor at tilgodese flest mulige i familien. Ovenstående viser også, hvordan det som børnene bestemmer,

ofte er det, som ligger udover det sædvanlige, og er tilknyttet til weekenden og dens fornøjelser.

Måltidssystemet i familien består af samordningen af de individuelle præferencer. Der foregår en indholdsmæssigt forhandling om måltidets udformning, og i den igangværende diskussion om, hvad måltidet skal indeholde, indgår børnenes meninger. Den empiriske belysning viser, at måltidssystemet er åbent overfor børnene, og at der fires og strammes i forhold til deres ønsker. Interviewene med børnene giver et billede af den struktur, som de er indordnet og måden, som de påvirker denne. På trods af, at børnene kan opleve sig som magtesløse og gerne fremstiller sig som tapre forhandlere, er de ikke magtesløse i den betydning, at de ikke har indflydelse⁷. Derimod viser empirien, at forhandlingerne, som sker mellem børnene og forældrene i forhold til forbrug og grænser for acceptabel adfærd, indikerer, at børnene har handlingsrum i familierelationerne (se også Scott, Jackson, Backett-Milburn og Harden, 2000). Børnene er dog oppe mod en struktur, som forældrene opretholder. Normerne for, hvordan denne struktur skal se ud, kan se forskellig ud fra familie til familie, men som vi har set her, kan den rumme elementer af, at maden oftest tillaves hjemme, og at man ikke spiser på restaurant (hver dag, som Sanne ville ønske) og visse ingredienser opfattes som mere passende end andre.

Vi har nu opholdt os ved børnenes position i forhold til valg i måltids-skabelsen. Vi har set på de forhandlinger, som de indgår i med forældrene. Vi har i dette kapitel vist, at der er en speciel gaveøkonomi i forhold til maden, og børnene opfatter sig ofte som modtagere. Maden og måltidets bestandsdele kommer til gennem stadige forhandlinger om, hvad måltidet skal bestå af, og hvad god mad er. Synet på maden kan være modsætningsfuldt i familien – og især mellem forældre og børn. Der arbejdes med at finde konsensus omkring maden i det daglige. Dette giver sig udtryk i, at børnene ofte får specielle bestemmelsesområder. I det næste kapitel skal vi skifte fokus og koncentrere os om forbrugsprocessen, som en arbejdsproces og se på børnenes rolle i denne.

⁷ Der er dog, som Zelizer (2002) også påpeger, en ujævn udøvelse af magt i forbrugsprocessen børn og voksne imellem, og børn forhandler på ulige vilkår.

Kapitel 4 Arbejde eller fornøjelse?

I dette kapitel vil vi fremhæve de ting, som børnene fortæller, at de gør i forbrugsprocessen. Vi vil beskrive deres deltagelse i husholdningsopgaverne, og også redegøre for de krav, som børnene i øvrigt beskriver, at der stilles til dem. Dette vil vi relatere til de kulturelle opfattelser, der er af hvad barndom skal indeholde.

4.1 Småopgaver og få forventninger til deltagelse i husholdningsarbejde

I dette afsnit skal vi på baggrund af vores empiriske materiale se, hvilke opgaver børnene beskriver, at de udfører i forbindelse med maden og fremstillingen af måltiderne. Disse data skal vi komplettere med statistik indsamlet af Anne Solberg (1994) og Jens Bonke (1998 og 2000).

4.1.1 Børnenes arbejdsopgaver

I det følgende skal vi se på børnenes opgaver i forholdet til forbrugsprocessen opdelt på følgende tre momenter: *borddækning/oprydning, indkøb og madlavning*. Det står klart, at blandt disse tre kategorier er børnene mest involverede i den førstnævnte. I det følgende ser vi eksempler på børnenes beskrivelse af deres opgaver på dette område.

I: Hjælper I til med andre ting, end at lave mad? – Hjælper I til med at dække bord, tage ud af bordet, købe ind?

Peter: Nogen gange tager jeg min tallerken ud.

(Danmark)

I2: Rydder dere bordet?

Nina: Eh... ja. Det gør jeg.

(Norge)

Samtidig med at en del børn fortæller, at de hjælper med at dække bord og tage ud af bordet, giver de også udtryk for, at det er så som så med regelmæssigheden i denne opgave.

Hans: Det är jag som ställer ut alla tallrikarna. Ibland, ibland.

I: ja. Det är din uppgift.

Hans: Det är min uppgift.

(Sverige)

I: Hjälper ni till med att ta tallrikarna ut?.

Kaspar: Ja

I: Det gör ni?

Kaspar: När jag äter inne på mitt rum så ställer jag ibland ut den.

(Sverige)

En anden opgave, som kan siges være forbundet med oprydning efter måltidet, er at gå ud med skrald, og dette er også et arbejde, som flere børn beskriver, at de udfører.

II: Har i noen oppgaver, noen ting som i skal gjøre?

Nina: Oppgaver? Ja...

Bjarte: Sjøppel [skrald].

II: Hva sagde du?

Bjarte: Hive søppel [gå ut med skrald].

Sanne: Samme her.

(Norge)

Ida: Jeg skal gå ud med skraldet.

Marina: Jeg er altid den, der skal gå ud med skraldet og det synes jeg er sygt.

Ida: Så lugter det.

(Danmark)

Vi skal nu se på et andet moment i måltidsskabelsen, nemlig *indkøbet*. Børnene beskrev, at de nogen gange købte ind selv, men mest udbredt var nok familieindkøbet, hvor barnet fulgte enten med begge sine forældre eller en af sine forældre ud og købe ind. Vi skal se eksempler på begge typer af indkøb i det følgende. Vi starter med eksempler på, at børnene selv køber ind. Ida, Sanne og Søren fortæller, at de køber ind på egen hånd nogle gange.

Ida: Nogen gange så er det min mor [som køber ind]og nogen gange er det min far og nogen gange så er det min storebror. Han går ned og køber nogen kartofler og så går jeg ned for at købe nogen pølser.

(Danmark)

Sanne: Noen ganger jeg [som køber ind], noen ganger begge to og noen ganger Mamma.

Stine: Du handler selv noen ganger?

(Sanne nikker bekræftende)

(Norge)

Søren: Nogen gange g r jeg også ned i centeret og i Aldi [dansk f devarebutik] og køber noget.

I: Ja. Hvad køber du nede i Aldi?

Søren: Når jeg skal have morgenmad, s  g r jeg selv hen og henter det nogen gange.

I: N 

Søren: Og så nogen gange køber jeg kaffe til min mor

(Danmark)

Intervieweren f r senere lejlighed til at bede Søren uddybe sine indk bsoplevelser.

I: Hvad køber du selv?

Søren: En gang så købte jeg noget bacon. Fordi vi skulle have det til aftensmad.

I: Det er flot, du selv kan gå ned og købe.

Søren: Min mor, hun sagde, at jeg skulle købe en bestemt en og så tror jeg, den var udsolgt og så tog jeg bare en anden en, og den syntes min mor, var bedre.

(Danmark)

Familieindk bet er som sagt udbredt. Eva, Rasmus og Cecilia fortæller, at de ofte er med ude at købe ind.

Eva: Hemma hos oss brukar hela familjen ibland att handla maten.

(Finland)

I: Hvem køber ind hjemme hos jer?

Rasmus: Det g r min mor og far og mig og min storesøster.

I: I er med alle sammen

Rasmus: Ja

(Danmark)

Cecilia: Min mamma handlar.

I: Din mamma handlar.  r du med ibland?

Cecilia: Ja med Mamma och ibland d  g r vi bara och tar.

(Sverige)

For Sara, Michael og Ninas vedkommende gælder det, at de *nogen gange* er med.

Sara: Jag brukar inte ofta komma med. Det är bara på lördagar när vi köper godis och då brukar vi ofta köpa något annat. Annars är det Mamma och Pappa som går på kvällarna när jag ska sova.

(Finland)

I: Din mor plejer at købe ind er det rigtigt? [gentager hvad Michael har fortalt tidligere].

Michael: Ja

I: Er du med?

Michael: Nogen gange. Lidt sjældent. I går var jeg med. Der skulle jeg købe is og brød og morgenmad og pølser.

(Danmark)

Nina: Hvis begge to er hjemme så handler vi sammen ehm... og ellers så handler bare en av dem. Og ellers så handler Pappa og meg, eller Pappa og Ragnar [storebror], eller Mamma og meg, eller Mamma og Ragnar.

I: Okey, så det kan være alt muligt?

Nina: Eller Mamma og Pappa og Ragnar.

(Norge)

At familieindkøbet er hyppigt forekommende, kan have flere grunde. Børnene kan både have en praktisk hjælpefunktion i arbejdet, men kan også være med af praktiske grunde, af pasningsmæssige og transportmæssige grunde (at butikken ligger på vejen til hjemmet eller fritidshjemmet). Som empirien beskriver, er børnenes engagement i selve madindkøbet varierende. I Bos eksempel ser vi tydeligt, at han er uden for opgaven at købe ind til familien, men derimod har andre projekter i butikken.

II: Jag tror vi har pratat lite om det, men vem handlar hemma hos er ?

Bo: Det brukar vara Mamma och sen om det inte är Mamma då är det jag och Pappa och Mamma.

II: Okej. Okej.

Bo: Hos oss går det så att Mamma och Pappa handlar maten och jag går och tittar på leksaker.

(Finland)

Eva fortæller også, at der forekommer en opdeling i butikken, men får desværre ikke mulighed for at uddybe, hvori den består, og hvad ”egna vägar” indebærer.

Eva: Vi handlar också hela familjen.

II: Du sa hela familjen ja, hur går det till?

Eva: När hela familjen handlar går pappa med mig ofta och mamma tar Erika, och vi går lite på egna vägar ofta.

(Finland)

I forhold til det tredje moment, som jeg skal berøre i dette afsnit, madlavningen, er der ikke mange af børnene, der nævner, at de er aktive, men igen er der variationer i børnenes engagement.

I: Hjælper I til med at lave mad?

Søren: Jeg gør det ikke så tit.

(Danmark)

Når børnene deltager, handler det ofte om at gå til hånde, finde tingene og hakke ingredienserne. Det gør sig gældende for Kaspar, Sanne og Hanne.

I: Hjälper ni till med att göra maten ibland?.

[anden diskussion udspiller sig]

Kaspar: Pyttelite [en lille bitte smule]. Alltså det är nästan aldrig men ibland brukar jag att skala potatis eller skära gurka eller falukorv. Det är nästan aldrig.

(Sverige)

I: Men hjælper i til med andre ting i køkkenet?

Sanne: Eh, jeg hjælper til å bake. Og å lage mat.

[anden diskussion udspiller sig]

I: Jeg tror, Sanne, at du sagde, du hjalp til med å bake, og lage mat. Hva er det, du hjælper til med å lage mat?

Sanne: Litt forskjellig.

II: Men kan du gi et eksempel?

Sanne: For eksempel å finne tingene.

(Norge)

I: Hjælper I til med at lave mad?

Hanne: Nogen gange så siger min mor, at jeg skal skære pølser og agurker og sådan noget og så skal jeg putte dem ned i gryden.

(Danmark)

Empirien viser, at børnene har småopgaver i forbindelse med måltidsproduktionen, frem for alt med at tage af bordet og gå ud med skraldet. Børnene er i ganske lille udstrækning inddraget i madlavningen. Dette be-

kræfter Solbergs undersøgelse udført i Oslo-regionen i starten af 80'erne med 11–12-årige børn.

Tabel 5. Procentdel der udfører opgaverne

	Næsten hver dag	Et par gange om ugen	Et par gange om måneden	Sjældent	Aldrig	Totalt
Dække/ tage ud af bordet	43	42	9	4	2	100
Tømme opvaske-maskine	15	18	7	5	54	99
Vaske op	18	35	13	13	22	101
Forberede mad	4	22	25	15	34	100

Kilde: Solberg, 1994.

Til trods for det forbehold, at børnene i Solbergs undersøgelse er ældre, ser vi samme mønster som i vores empiri. Børnene er ikke i særlig stor udstrækning involveret i madlavningen, men derimod i højere grad i at rydde op efter indtagelse af måltidet.

4.1.2 *Det er godt, man har slikkepot*

Efter at have belyst børnenes deltagelse i måltidsproduktionen i forhold til de tre momenter: *borddækning/oprydning, indkøb og madlavning* skal vi nu tage et forhold op, som børnene i stor udstrækning nævnte. Det var bagning af kager. Her følger nogle eksempler.

Bo: Nej. När jag hade födelsedag då hjälpte jag Mamma ganska mycket. Det blev en GOD kaka, som vi gjorde.

(Finland)

I: Hjælper i til med at lage noget i køkkenet?

Sanne: Jeg lager muffins selv. Eller Mamma bare finner det frem.

(Norge)

Nina: Ehm, jeg hjalp Mamma å bake det til klassen, til bursdagen min i morgen. Og så hjælper jeg Mamma å lage muffins, og så sjokoladekaken – som jeg skal pynte i dag. Jeg skal ha muffins, brownies, og sånn vanlig sjokoladecake.

(Norge)

Rasmus: Altså nogen gange får jeg lov til at lave dejen og nogen gange får jeg lov til at lave creme og flødeskum til lagkage. Jeg får også lov til at lave glasuren og cremen til lagkage eller kage.

I: okay, ja

Rasmus: og så sætter jeg den [røremaskinen] på tre og så er der dej over hele køkkenet.

(Danmark)

I2: Er det noe dere er spesielt flinke til, når det gjelder mat?

Sanne: Å lage muffins...

Bjarte: Å spise det opp.

Sanne: ... og spise de opp.

(Norge)

Solbergs undersøgelse bekræfter, at kagebagning er en yndet beskæftigelse blandt børn. Hun finder, at 37 % af børnene i hendes undersøgelse bager kager, vafler eller pizza næsten hver dag eller et par gange om ugen og 34 % gør det et par gange om måneden, mens 29 % gør det sjældent eller aldrig (Solberg, 1994. s. 78).

Arbejdet med kagebagning er for børnene fornøjelsesorienteret, og ”slikkepot” fremhæves som et vigtigt redskab at have i køkkenet.

I: Men hjælper i til med andre ting i køkkenet?

Solveig: Eh, jeg hjalp til (fnising)... jeg hjalp til med muffins a'la synk. (bryder ud i latter som gør det vanskelig at høre, hvad hun siger.)

I: Hvis i ikke hjælper til, så må i jo si det.

Bjarte: Eh, med å finne ting, og spise det opp.

Sanne: Samme her.

Nina: Jammen, jeg hjælper til med og så helle oppi, og å finne ting, og så slikke og sånn. På slikkepotte.

Solveig: Ja, jeg slikker også slikkepotte. De er skikkelig gode.

Nina: Men jeg spiser for det meste deigen.

Sanne: Samme her.

Solveig: Men slikkepotten er så god å ha, når man eh, kan slikke den. Det er derfor, det heter en slikkepotte.

(Norge)

Ovenstående citat viser, at børnenes aktivitet er forbundet med den nydelse, der er ved at indtage den søde dej og kagerne, som de laver. Arbejdet med kagebagning har en social eller fællesskabsdannende funktion frem for en aflastende funktion i husholdningens madproduktion. Arbejdet kan også ses som en måde for børnene at tilegne sig viden om, hvordan der kokkereres i et køkken.

4.1.3 Børn, der er arbejdsfri i husholdningen

Som vi har set af foregående, er det ikke store arbejdsmængder, børnene beskriver, de udfører. En stor del af børnene fremhæver også, at det ikke er så meget, de hjælper i husholdningen. Dette har vi allerede set i de foregående citater, og her følger endnu et eksempel.

Ida: Så sagde min mor og far altid, at jeg skulle gøre det [gå ud med skraldet] og så lugter det bare af Pommern til.

I: Siger din mor og far, at du skal hjælpe til?

Ida: Ja

I: Gør du det så?

Ida: Ikke så tit.

(Danmark)

Bjarte beskriver tydeligt et forhold til forbrugsprocessen, som er mere forbundet med nydelse end med arbejde i husholdningen.

I: Men hjælper i til med andre ting i køkkenet?

Bjarte: Eh, jeg hjælper til med å spise.

(Norge)

Børnenes arbejdsindsats er naturligvis forbundet med forældrenes forventninger til dem, og det er ikke altid, at den lille arbejdsmængde skyldes, at børnene ikke vil, men snarere at de helt enkelt ikke inddrages i arbejdet. Det viser eksemplet med Solveig.

Solveig: Jeg kan handle, hvis jeg vil 'suten [forkortning for dessuden og i betydningen forresten eller lignende]ehm.. men noen ganger så vil jeg ikke, på grunn av at... uansett Mamma og Pappa de eh... jeg vet ikke hvorfor de ikke spør.

(Norge)

Solveig fremhæver her sine evner, som hun samtidig oplever ikke anvendes. Det opfattes åbenbart i familien at det er forældrenes ansvar at udføre den slags opgaver.

Foregående har vist, at børnene i begrænset omfatning deltager i det praktiske arbejde i husholdningen, og at de i stor udtrækning er modtagere i forhold til den produktion af mad og måltider, der sker i husholdningen. At det er begrænset, hvad børnene i 7–8 års alderen hjælper til med, finder også Bonke (2000) i sin undersøgelse. I alderen 7–15 er det kun henholdsvis 52 % piger og 46 % drenge, der er aktive (ibid s. 9). Han finder også i en anden undersøgelse af danske børns husholdningsarbejde, at fra 7–8 års alderen er børns husholdningsarbejde på ½ time om ugen (1998)⁸. Det er et tal, der stiger frem til 14 års alderen til knap 2 timer om ugen. Fra 14 års alderen er der en aftagende stigning i nogle år med en ny stigning og arbejdsmæssigt højdepunkt omkring 20 års alderen,

⁸ Med husholdningsarbejde mener Bonke (2000. s. 5) følgende ni aktiviteter: *indkøb, besøg på offentlig kontorer mv., madlavning, opvask og afrydning, rengøring, vask, reparation og vedligeholdelse og hentning og bringning af børn*. Af disse er tre, nemlig *indkøb, madlavning og opvask/afrydning* forbundet til det, som vi kalder forbrugsprocessen i hjemmet.

hvor tiden brugt på husholdningsarbejde for begge køn angives til gennemsnitligt at være 2 ½ time om ugen⁹.

Bonke (1998) har undersøgt, hvordan forældres og børns arbejdsindsats i husholdningen forholder sig til hinanden. Han finder, at sammenholdes *børns husholdningsarbejde med den tid, som forældre bruger på omsorg overfor dem*, viser det sig, at for børn¹⁰ i familier, hvor yngste barn er under 7 år, er der en modydelse på under 6 %. I familier, hvor yngste barn er 7–15 år, er der en modydelse for barnet på 29 %, og i familier, hvor yngste barn er over 15 år, er modydelsen for barnet på 38 %. Hvis *børns husholdningsarbejde* i stedet opgøres i forhold til *forældrenes samlede husholdningsarbejde inklusiv tiden brugt på omsorg*, kan børns bidrag opgøres på disse tre grupper (yngste barn under 7, 7–15, og over 15) til henholdsvis 2, 8 og 10 % (indsatsen for samtlige børn i familien sammenlagt) (ibid).

Vi har nu set på, hvad børnene udfører for opgaver, og hvad de ikke udfører for opgaver. I næste afsnit skal vi udvide perspektivet lidt, og spørge os, hvad børnene opfatter som opgaver, og videre stille spørgsmålet, hvad børns arbejde betyder i forholdet mellem forældre og børn.

4.2 Andre modpræstationer end husholdningsarbejde

I forhold til husholdningens arbejdsopgaver og specifikt til hvordan opgaverne med at sørge for føde til familiemedlemmerne løses, har børn en særlig status. Børnene er relativt arbejdsfrie i forhold til disse opgaver. Hermed ikke sagt, at børnene er frie til at foretage sig, hvad de vil. Denne observation kan fordybes i Qvortrups (1994) perspektiv. Han mener, at børn er adskilt fra fællesskabet med de voksne bl.a. i arbejdsprocesser, men at de samtidig er underlagt de voksnes bestemmelse over, hvad indholdet i barndommen skal være. Der findes, som vi skal se, krav om *andre modpræstationer* end det at udføre husholdningsarbejde i den givermodtagerrelation, som eksisterer mellem børn og forældre.

4.2.1 At give socialt accepteret adfærd

Når børnene fortæller om deres opgaver, kommer de automatisk ind på helt andre ting end egentligt arbejde i husholdningen. Vi ser hos Ida, hvordan opgaver, der drejer sig om hendes egenomsorg er en del af den modpræstation, som kræves.

Ida: Jeg hjælper med at dække bord og så tager jeg ud, når jeg har spist færdig, og så tager jeg selv tøj på.

(Danmark)

⁹ Undersøgelsen indefatter udelukkende enebørn.

¹⁰ Undersøgelsen tæller enebørn og ikke-enebørn

Vi ser det også hos Solveig.

I: Har i noen oppgaver, noen ting som i skal gjøre?

[andre børn svarer]

Solveig: Det er å ikke søle i sofaen og...

Nina: Jo, en ting til! Skifte buret på Fant [et husdyr].

Solveig: ...og så er det det å ikke hoppe i sofaen, og heller ikke eh, søle i sofaen.

(Norge)

Her handler det om ikke at skabe problemer for forældrene og opføre sig på en socialt accepteret måde. Hos Florian genfinder vi nævnte opfattelser.

II: Vilka uppgifter har ni hemma?

Florian: Morgonssysslorna utan tjat [brok], kvällssysslorna utan tjat, sitta färdig vid bordet till alla är färdiga och duka bordet.

I: Utan tjat?

Florian: Ja...

I: Vad är morgonuppgifterna då?

II: Är det då ni ska bli färdiga för att gå till skolan?

Florian: Ja

II: Kvällssysslor vad är det?

Florian: Det är att borsta tänderna och klä av sig.

(Finland)

Modpræstationen for ham vedrører egenomsorg (børste tænder og tage tøj på) og gøre det uden at skabe problemer omkring situationen. I reglerne for, hvad Florian skal gøre, indgår, at medvirke til at måltidet bliver harmonisk og opføre sig i overensstemmelse med, hvad der er god tone i familien.

4.2.2 Tid til skole og sociale aktiviteter

Udover denne slags modpræstationer nævnes der også en anden type af modpræstationer af børnene. Åsa forklarer, hvad hun skal gøre for at få lommepege.

Åsa: Ja jag får veckopeng och månadspeng. Jag får hundra kronor på en hel vecka om jag är duktig.

I: Är du duktig?

Åsa: Ja ibland.

I: Vad gör du då?

Åsa: Ibland då brukar jag ...ibland brukar vi ha sån schema så på måndagar, då går jag och min storebror till träning på [en svømmehal i Malmö] och tränar bröstsim och på tisdagar så ska jag och de alla gå och bada på Kullabergskolan, och på torsdag har vi jympa och på torsdagen ska jag på simning igen och sen på fredag har vi kompislappar i skolan och så går jag till min kompis. Sen börjar vi om. Så det gör jag en hel vecka.

(Sverige)

Åsa beskriver et travlt socialt liv, hvor fritidsaktiviteter og sociale aktiviteter fylder en stor del af hendes tid og er del af hendes ”opgavepakke”. Dette kan ses som et eksempel på, hvad forældre forventer af deres børn, og motiverer, at børn udfører dette i stedet for husholdningsarbejde. Man kan hermed sige, at børnenes modpræstationer udgør en bred vifte, og husholdningsarbejdet er kun en lille del af dette.

At børnene beskriver, at deres pligter indeholder andet end udførelse af husholdningsarbejde, kan relateres til, hvad Qvortrup betegner som ”de voksnes bestemmelse af indholdet i barndommen”. Børnene beskriver, at det opfattes som vigtigere at indgå i bestemte fællesskaber og udfolde sig og udvikle gode manerer. Dette kan ses som en bestemt slags kvalificering til samfundslivet. Denne tolkning understøttes af Bonkes (1998) ræsonnement. Han lægger vægt på, at børn netop fritages fra husholdningsaktiviteter til gavn for andre aktiviteter såsom skolearbejde og fritidsaktiviteter. Han finder også, at der er sociale forskelle i forhold til denne tendens, idet sønner og døtre af kortere uddannede forældre bruger mere tid på husholdningsarbejde, end børn af forældre med længerevarende uddannelse (Bonke, 2000. s. 16). Fritagelse fra husholdningsarbejde øges, finder Bonke (1998) jo højere uddannelse forældrene – og især moderen, har¹¹. En forklaring på dette er, at social reproduktion af forældrenes uddannelsesmæssige og erhvervmæssige status ses som afgørende og at barndommen støbes omkring dette.

Sammenfattende har dette kapitel vist, at børn (i den undersøgte aldersgruppe) ikke er særlig deltagende i den del af husholdningsarbejdet, der handler om fremstilling af maden, og at det heller ikke er alle forældre, der har forventninger om, at børnene deltager i husholdningsarbejdet. Ligeledes har vi set, at børn (i den undersøgte aldersgruppe) opfatter arbejde og pligter bredere end bare husholdningsarbejde

¹¹ Han finder, at en højere uddannet mor betyder at sandsynligheden for, at datteren deltager i husholdningsarbejdet, falder med 40 % sammenlignet med, hvis moderen har en kortere uddannelse – 4 års mindre uddannelsestid. Moderens uddannelse er derimod uden betydning for sønnernes deltagelse i husholdningsarbejde. At den højere prioritering af skolegang m.m. som antages at følge med moderens uddannelse, har således størst betydning for piger, hvilket formentlig skyldes, at drenge i forvejen deltager i meget mindre omfang end piger (Bonke, 1998. s. 15).

Kapitel 5 Socialisering i forbrugets roller

Det praktiske arbejde i husholdningen er instruktivt for at belyse sociale roller og social forandring. Et udgangspunkt for denne rapport er, at børn lærer sig forbruget og dets roller i det praktiske arbejde og måden, som det udøves. I dette kapitel skal vi se på de kønnede relationer i forbrugsprocessen – hvordan børnene beskriver forældrenes rolle og hvilken rolle, børnene selv beskriver, de har.

5.1 Forældrenes roller i forbruget

Vi indleder dette afsnit med statistik om kvinder og mænds deltagelse i arbejdet med måltider i hjemmet, for derefter at overgå til børnenes gengivelse af deres forældres roller og arbejdsdeling i forhold til forbrugsprocessen – hvem udfører opgaverne og hvem har ansvaret for madens indhold? I dette afsnit bruger vi både egne interviewdata og kvantitative data hentet fra Bonkes undersøgelser (1998 og 2000) om børns deltagelse i husholdningsarbejde i hjemmet. Vi har fundet det frugtbart at bruge begge former for data. De kvalitative data kan uddybe oplysninger fra statistikken og belyse, hvordan børnene oplever deres egen rolle i husholdningen, mens man på baggrund af de mønstre, som vi finder i det kvalitative data med de kvantitative data kan tegne generelle tendenser op.

5.1.1 Mor køber ind og laver mad – Far hjælper til

Som vi skrev i kapitel 1, er der en ulige arbejdsdeling mellem kønnene. Vi så tidligere, at kvinder oftest udfører fødevarerindkøbene (Jansson, 1988, Ekström, 1990, Fürst, 1993, O'Doherty Jensen & Holm, 1998, Ekström & Fürst, 2001). På baggrund af den store nordiske undersøgelse om kost- og madlavningsvaner finder Ekström og Fürst (2001, s. 221), at kvinderne står for madlavningen i 77 % af de undersøgte familier i Danmark, 77 % i Finland, 79 % i Norge og 79 % i Sverige (ibid)¹². Den traditionelle kønsarbejdsdeling i forhold til mad genfindes i vores empiri. Det ses hos eksempelvis Hanne.

¹² Se fodnote 1.

Hanne: Ja, når min mor ikke er hjemme, så tager min far os op på grillbaren eller et burgersted, og nogen gange så laver han selv noget, og hvis de begge to er hjemme, så er det min mor, der laver et eller andet.

(Danmark)

Citatet viser, dels at moderen almindeligvis står for madtilberedelsen i hjemmet, og dels at faderen, når han er alene med børnene, anvender markedsalternativerne ”grillbar” og ”burgersted”. Moderen er hovedaktør i udførelse i arbejdsopgaverne i forhold til maden i hjemmet og hun styrer også indholdet i maden på en anden måde, end faderen gør, i følge det Hanne beskriver.

Hanne: Når min mor er væk, så spørger min far, hvad vi synes vi skal have og så bliver det bare et eller andet, og når min mor er der, så bestemmer hun.

(Danmark)

At moderen har det overordnede ansvar i forhold til børnenes mad er ikke udsædvanligt. At børnenes kost er under moderens ansvarsområde er noget, som flere teoretikere (Fürst, 1993, Dean, 1991) peger på. Dean (1991) ser ansvaret i forhold til maden som udtryk for en *responsibiliseringsproces*, som er udviklet i forhold til kønsroller. *Responsibilisering* er den sociale proces, der pålægger ansvar på kategorier af sociale agenter. Opdelingen mellem kvinder og mænd er ikke ny. Dean finder, at i det 19. århundrede pålagdes mødre ansvar for børns ernæring samt deres moralske velfærd, mens mænd pålagdes ansvar for forsørgelse og økonomisk velfærd (Dean, 1991 refereret i Rous & Hunt, 2004. s. 826).

At nogle mænd ikke deltager i madlavningen kan, som vi ser her, skyldes, at de ikke har udviklet kundskaber om madlavning, og at de har afstået fra et område, der traditionelt set er blevet opfattet som kvindeligt. Lea beskriver her de problemer, som hun oplever, at hendes fraskilte far har i forhold til madlavning.

Lea: Min far han kan ikke så godt finde ud af at lave en gryderet, så det plejer min mor næsten hele tiden at lave. [Lea fortæller, hvad hendes søskende drikker til måltidet] .. og så nogen gange så laver min mor sådan noget [gryderetten]...og så, når jeg er hjemme hos min far, så laver min far...så spørger han, om vi ikke skal gå ud et andet sted og spise, og så siger jeg: ”Jo det kan vi godt”. Det er, fordi han næsten ikke kan lave det selv.

(Danmark)

I Bos familie har man en arbejdsdeling, hvor moderen i reglen udfører opgaverne, og faderen ”stopper hullerne” eller hjælper til, som Bo siger.

Bo: Min mamma brukar göra maten och köpa maten.

II: Din pappa hjälpte lite sa du?[Bo har tidligere fortalt om en ret, som hans far lavede]

Bo: Han gör det någon gång, hjälper Mamma lite.

(Finland)

En arbejdsdeling, som også ses som forekommende i materialet, er den, som Sara beskriver. Hos hende udføres hverdagsmåltidet oftest af moderen og ”det særlige måltid” af faderen.

Sara: På vardagar kan det vara Mamma, som gör mat som jag tycker om, men ibland gör hon sån där fisksoppa eller korvsoppa eller köttisoppa, men det tycker jag inte om.

II: Hon brukar göra det ni tycker om men ibland inte..

Sara: På veckoslutet brukar Pappa göra något sådär som ugnspotatis och griskött och sånt.

II: Det är lite annat...det kanske tar lite längre tid eller?

Sara: Ja men det är mest till middag han gör det. Då får vi hemskt trevlig middag.

(Finland)

Vi ser her, at faderen tager sig af den lidt mere festlige madlavning, mens moderen istedet står for hverdagsmaden.

Der er naturligvis også andre arbejdsdelingsystemer i forhold til opgavefordelingen mellem kvinder og mænd, end de traditionelle former, som vi har set her. En del børn beskriver, at begge forældrene køber ind.

I: Hvem køber ind hjemme hos jer?

Lea: Nogen gange så er det min mor, og nogen gange er det min far, og nogen gange så er det min storebror. Han går ned og køber nogen kartofler og så går jeg ned for at købe nogen pølser.

(Danmark)

Ligesom, der også er nogle, der beskriver at begge forældre laver mad.

Eva: Hemma hos er brukar hela familjen ibland att handla maten.

II: Handla maten. Ja

Eva: Sen är det Mamma eller Pappa som gör maten.

(Sverige)

Hos Solveig er der en arbejdsdeling, som gør det svært at afgøre, hvem der tager de overordnede beslutninger i forhold til maden.

II: Hvem bestemmer hvad i skal spise?

Solveig: Vet ikke.

...

Solveig: Siden at jeg får aldri... siden det er det at ehm, bare jeg sier til Mamma: ”hva er det vi skal ha til middag?”, og så sier hun det og det, og så sier hun at Pappa skal kjøpe det... Pappa er i butikken og skal kjøpe det og sånn. Så da vet jeg ingenting... om hvem som finner på det.

(Norge)

Trods disse afvigelser støtter empirien det, som statistikken indledningsvis viste. Moderen har ofte størst ansvar for maden og er den, der mest frekvent laver mad. Samtidig ser vi også andre opdelingssystemer forældrene imellem – såsom en opdeling af arbejdsopgaverne mellem hverdag og weekend, en opdeling mellem indkøb og madlavning.

5.2 Opgavefordeling og indstilling til opgaverne blandt piger og drenge

5.2.1 Drenges og pigers deltagelse i forbrugsprocessen

Vi skal her opholde os ved, fordelingen af opgaver piger og drenge i mellem og den indstilling, som piger og drenge lægger for dagen i forhold til de opgaver, som de tildeles eller påtager sig. Vi skal også se, hvordan pigers og drenges deltagelse er i forhold til forbrugsprocessen af mad i hjemmet.

Vi har tidligere konkluderet, at børnene ikke har de store opgavebelastninger i hjemmet i forhold til måltidet og dets frembringelse i hjemmet. Ud fra vores kvalitative materiale er det svært at drage store konklusioner om forskellen mellem pigers og drenges indsats i arbejdet i husholdningen. Vi kan her få indsigt i spørgsmålet ved at anvende andre undersøgelser, der viser, at piger og drenge har forskellige arbejdsbelastning i forhold til husholdningsarbejde. Bonke har på baggrund af en stor national undersøgelse i Danmark i 1998 fundet sådanne forskelle.

Tabel 6. Drenges og pigers husholdningsarbejde¹³ i timer og minutter pr uge fordelt på alder. 1998.

	Drenge	Piger	Alle
< 3 år	0:01 (N:129)	0:04 (N:115)	0:02 (N:244)
3–6 år	0:15 (N:165)	0:18 (N:159)	0:16 (N:324)
7–10 år	1:07 (N:177)	1:19 (N:137)	1:12 (N:314)
11–15 år	2:17 (N:151)	2:45 (N:152)	2:31 (N:303)
16–19 år	2:05 (N:104)	2:53 (N:104)	2:29 (N:208)
>19	2:32 (N:54)	3:46 (N:31)	3:00 (N:85)

Kilde: Bonke (2000)

¹³ Med husholdningsarbejde mener Bonke (2000. s. 5) følgende ni aktiviteter: *indkøb, besøg på offentlig kontorer mv., madlavning, opvask og afrydning, rengøring, vask, reparation og vedligeholdelse og hentning og bringning af børn*. Af disse er tre, nemlig *indkøb, madlavning og opvask og afrydning* forbundet til det, som vi kalder forbrugsprocessen i hjemmet.

Piger i alle aldre bidrager mere til husholdningsarbejdet end jævnaldrene drenge¹⁴. For aldersgruppen, som denne rapport fokuserer på, de 7-8-årige, er tallene for pigerne 12 minutter mere om ugen, end for drengenes vedkommende.

5.2.2 At forholde sig passivt eller aktivt til forbrugsprocessen

Det er ikke kun arbejdsindsatsen, der er forskellig hos piger og drenge, men interviewerne antyder også, at indstillingen til arbejdet er det. Det skal vi først vise i forhold til indkøb og siden i forhold til madlavning. Vi indleder med et par eksempler på, at piger i materialet minder forældrene om, hvad der mangler i husholdningen. Det gælder Sara, Marina og Lea. Sara, som vi citerer først, forklarer, at hun ikke selv er med ved indkøbet, men at hun gør forældrene opmærksomme på, hvad de mangler.

I: Hur gör ni i vardagen när ni är ute och handlar - om ni är med?

Sara: Jag är inte med. Det är bara Mamma och Pappa.

II: Säger du vad du tycker...Jag vill gärna ha ni handlar det här och det här?

Sara: Ja, om det är någonting vi inte har då kan jag säga något. Någon gång sa jag rågröd och päron och pastakudder.

(Finland)

Sara fremstiller her et perspektiv, som indikerer, at hun tager udgangspunkt i familiens behov, når hun "udfylder" huskelisten. Marina har en tilsvarende indstilling:

Marina: Lina [lillesøster] hun skal altid finde noget slik, så det meste hun tager. Det er bare is hele tiden. "Skal vi ikke have is, Mor skal vi ikke have is?" Og jeg hjælper bare til med det, vi mangler..bananer og sådan noget.

(Danmark)

Citatet ovenfor viser, at pigerne genkalder sig familiens behov, og derved går ind i den interne organisering af indkøbet i forhold til familien. Nedenstående citat med Lea udgør et tredje eksempel på en pige, der kan genkalde sig familiens behov. Her fortæller hun først om et indkøb, som hun selv udførte, og siden om et indkøb med broderen.

Lea: Jeg fik en tier til at købe to Minimælk til min lillesøster, for hun drikker kun Minimælk. Hun kan ikke lide Øko-mini. Så sagde min mor, at jeg skulle løbe ned i kiosken og købe to Minimælk og så fik jeg en tyver, men jeg skulle rigtig have en tier, fordi de kostede fem kroner og så to kostede ti kroner og så var det, at så fik jeg også en tyver, fordi så hviskede hun til mig, at jeg også godt måtte gå ned i kiosken og købe noget slik..for hendes egne penge.

(Danmark)

¹⁴ Dams (1994) undersøgelse bekræfter resultatet, at piger laver mere husholdningsarbejde, end drenge gør i samme alder.

Lea demonstrerer her indsigt i lillesøsterens specielle præferencer og beskriver, hvordan hun bidrager med at opfylde dem. Indkøbet til lillesøsteren er forbundet med en belønning, som Lea skønner på. Indkøbet, som hun foretager sammen med broderen, viser, hvordan hun anstrenger sig for, at indkøbet skal blive *rigtigt*, og for at de udføres i overensstemmelse med, hvad moderen har tænkt.

Lea: Så siger jeg til min storebror, når vi skulle handle ind: "Vi skal have nogle æbler" og så sagde han: "Nej, det står der ikke på listen der står pærer". Så valgte jeg en pakke æbler og så skulle jeg også tage noget bacon. Det stod der også på listen. Så sagde han, "Nej, der står ikke bacon, der står spaghetti", og så var det, at så tog jeg en pakke bacon. Så gik vi hjem. Så sagde jeg til min mor: "Mor, Ole [storebror] siger, der står pærer der, men jeg tog en pakke æbler". Så sagde hun: "Der står også æbler, der står ikke pærer". "Og så sagde Ole også, at der stod spaghetti", og der stod bacon.

I: Var det fordi, det var svært at læse, hvad der stod på listen?

Lea: Ja

I: Hvem havde skrevet listen?

Lea: Min mor og så sagde jeg bare til min mor, så tog jeg bare en pakke bacon og så sagde min mor. "Jamen, der står også bacon der, der står ikke spaghetti".

I: Hvordan vidste du det?

Lea: Fordi jeg kunne se, at der var et æ først og ikke et p først.

(Danmark)

Leas fortælling om de rigtige og de forkerte valg, som man kan træffe i fødevarerbutikken, viser hendes engagement og hendes ønsker om at gøre rigtige valg i forhold til familiens behov. Hendes kundskab er delvist baseret på listen og hendes læsekundskab, men også på baggrund af hendes erfaring og hendes kundskab om forbruget i den specifikke familie. Lea identificerer sig her tydeligt med moderen og den rolle, som hun har, når det gælder at forsyne familien med fødevarer. Vi ser i forhold til Lea, at der sker en aktiv forbrugersocialisering. Hun får visse opgaver, justerer indkøbet i forhold til behovene og tilpasser dem til moderens ønsker, af hvem hun også får påskønnelse og bekræftelse. Vi har set eksempler på, at pigerne genkalder sig familiens eller egne behov og påminder forældrene om dette. Pigerne giver udtryk for at være involveret i det som man kan kalde indkøbets mentale del (DeVault, 1991). Det er tendenser, som stemmer med hvad Moscis (1985, 1987) finder, nemlig at piger i indkøbssituationen modtager mere bevidst forbrugertræning og er mere involveret i indkøbsprocessen. Hermed udvikles også, hvad man kan kalde kønnede kundskaber i forbruget.

Vi skal nu vende os mod madlavningprocessen i husholdningen. Madlavningen er, som vi tidligere har skrevet, et område, hvor børnene er relativt passive. Samtidig ser vi også i materialet, at der er forskel på, hvordan børnene forholder sig til de småopgaver, som de har. Marina er

en af dem, der hjælper til, og hun fremhæver sine kundskaber i forhold til madlavningen.

I: Hjælper I til med at lave mad?

Marina: Ja om lørdagen og om søndagen.

[anden diskussion udspiller sig]

I: Hvad hjælper du til med lørdag og søndag?

Marina: Jeg skrælder kartofler og jeg hjælper med at lave fiskefileter, altså at putte sådan noget på dem. Det kan jeg godt lide...jeg ved godt, at det her er ret underligt, men jeg kan godt lide at tage en handske på og tage det ud af ovnen.

(Danmark)

Marina siger her – med forbehold for, at de andre børn ikke forstår, at hun trives i rollen som medhjælper i køkkenet og med at udføre ”svære” momenter i madlavningen.

I børnenes diskussion om yndlingsretten pandekager, fremhæver Hans og Åsa, at er gode til at lave pandekager, mens Kaspar fortæller, at han synes, at det er svært, og at han ikke har begivet sig ind på det.

I: Jag frågade om ni tycker det är något som flickor är bättre på och som pojkar är bättre på när det gäller maten.

Åsa: Jag är bra på pannkakor.

I: Du är bra på pannkakor.

Hans: Jag också.

I: Du är också bra på pannkakor.

Kaspar: Jag vet inte ens hur man får till de där pannkakorna.

I: Men det är svårt.

(Sverige)

Flere piger fremhæver deres kundskab i forhold til madlavningen. For at give den rette balance i fremstillingen af empirien, vil vi tillægge, at nogle af pigerne også udtrykte, at de havde svært ved at forholde sig til madlavningen, og at de ikke havde noget praktisk håndelag. Det gælder Solveig i de følgende to citater.

Solveig: Jeg har prøvd å lage pannekaker, men det blei ikke så bra. Vi prøvde å steke de, men det blei bare flyttende (bryder ud i latter)

I: Ja, det er svært. Det er ikke så lett å lage pannekager?

Solveig: Eh, nei, vi fulgte en opskriftbok, og så prøvde vi ovnen, men den blei ikke varm en gang. Og så prøvde vi nesten alle knappene og så ja, så begynte det å ryke, og så ehm, så var hele døra svart, men ingen pannekaker.

Nina: Det er typisk deg Solveig.

(Norge)

Ingen børn fortalte, at de alene stod for frembringelsen af varme måltider, men nogle af pigerne fortalte, at de nogen gange lavede morgenmad til deres forældre.

I: Hjælper I til med at lave mad?

Hanne: Ja. og nogen gange når min mor og far ikke er stået op om weekenden, så giver jeg mad til min marsvin og så laver jeg også morgenmad. Forleden dag spiste jeg popcorn. (latter)

(Danmark)

Lea: Nogen gange når det er weekend, så når mine forældre ikke er stået op og min lillesøster og min storebror sover, så går jeg ned og rister nogle krydderboller eller sådan noget eller noget franskbrød, og så skynder jeg mig at lave det inden min storebror og min far og mor og min lillesøster kommer ned. Så skynder jeg mig at lave det, sætte det hele på bordet og tage alt pålægget og glas og tallerkner.

(Danmark)

Vi har nu set på børns betragtninger om madlavningsindsatser og indkøb. Vi har set, at pigerne mere aktivt end drengene går ind i opgaverne og gerne fremhæver deres kundskaber på området. De diskuterer også i interviewene specifikke områder af forbrugsprocessen mere indgående. I empirien fandtes ikke modsvarende historier blandt drengene – hverken når det gjaldt indkøb eller madlavningsprocessen. Det gælder med undtagelse af Søren, som vi tidligere har fremhævet købte ind nogle gange. De fleste drenge viste dog oftere usikkerhed, forvirring eller uinteresse eller afstandtagen over for opgaverne.

I: Hjælper I til derhjemme?

Rasmus: Kun rigtig lidt. Kun et minut hver dag.

I: Og hvad laver du i det minut?

Rasmus: (Laver grædelyde). Jeg pisker [har beskrevet, hvordan han har forberedt en kage tidligere] og så græder jeg, fordi jeg synes, det er kedeligt.

I: Nå. Er der andre ting, du hjælper til med? Dækker du bord?

Marina: Det gør jeg

Rasmus: Det gjorde jeg i morges.

I: Så er det minut allerede gået eller hvad?

Rasmus: Neeej, for jeg skal også tænde lysene og der er kun et minut, og der var et lys, der ikke kunne tændes.

(Danmark)

Trods Rasmus opgavemængde ikke kan anses for særlig omfattende, udtrykker han selv, at han har flere opgaver end rimeligt, og han påkalder sig tidsmålingsmetoder for at dokumentere et, ifølge ham, uforholdsmæssigt stort arbejde. Han lægger vægt på, at selvom minuttet *er* gået, er op-

gaverne ikke overståede. Han lader ikke nogen tvivl råde om, at han mener, at han ikke bør yde nogen stor indsats. Det samme gælder Hans.

I: Hjälper ni till med att göra maten ibland?

Åsa: Ja.

Hans: Aldrig i livet

(Sverige)

Michael fremhæver, at han godt *kan*, men at han hellere vil gøre andre ting end at udføre husholdningsopgaver.

I: Putter I i opvaskemaskinen nogle gange?

Michael: Ja, jeg kan rigtig meget godt finde ud af det, men der er bare det, at jeg ikke gider. Jeg har travlt med at spille playstation og lege med Brian.

(Danmark)

Der er stærke modudtryk hos drengene i forhold til opgaverne, mens pigerne bekræfter, at de gør opgaverne og har en mere accepterende indstilling til de opgaver, som de tildeles. Trods husholdningsarbejde ikke har det store omfang, hverken hos piger eller drenge, ser vi kvalitative forskelle i, hvordan de to køn ser på arbejdet. Pigerne udtrykker generelt en større interesse og kundskab end drengene, og der er en tendens til, at de lægger større vægt end drengene på, at de kan udføre nogle madlavningsopgaver. Indstillingen til opgaverne blandt piger og drenge er forskellig, ligesom opgavemængden er det.

Dette tyder på, at der er forskel på, hvordan de to køn opdrages i relation til husholdningsarbejde. Dette bekræfter flere forskere (Dam, 1994 og Hastrup, 1992). Hastrup finder, at forskellen især er stor i forhold til den måde, som piger og drenge involveres på i arbejdet med maden. Hendes undersøgelse viser, at i få husholdninger forventer forældrene, at deres drenge af sig selv er interesserede af husholdningsarbejde. Pigerne forventes derimod at have interesse, og der sættes større krav om dets omfang og kvalitet. (Haastrup, 1992. i O' Doherty Jensen & Holm, 1998. s. 102).

5.2.3 Drengenes stærke forhandlingspositioner

Ovenstående tyder på, at drengene fritages fra dele af det husholdningsarbejde, som pigerne er inddraget i. Der er sikkert tale om en kombination af bevidste og ubevidste mønstre, men som vi skal se, forplanter forældrenes tilbageholdenhed med at involvere drengene sig i deres modstand mod at udføre visse opgaver. Det har blandt andet de konsekvenser, at når drengene pålægges opgaver, kan modstanden hos dem være større, og forhandlingerne blive hårdere. Det ser vi i det følgende. For Bo er det en forudsætning for at han vil deltage i husholdningsarbejdet at han får

lommepenge, og han beskriver her, hvordan han forsøger at øge belønningen.

Bo: Jag diskar alltid med händerna. Jag tar borsten (viser med händerne hvor vildt det går til).

Il: Gör du det?

Bo: Ja.

Florian: Jag gör det också.

Bo: Men det är lite fräckt när man inte ens får tio cent för det.

(Finland)

Modsætningen mellem den uortodokse fremgangsmåde for opvask, og kravet om højere kompensation, kan fremstå komisk, men samtidig siger citatet noget om Bos indstilling til husholdningsarbejdet. Bo demonstrerer med sit udtryk, at dette kan han ikke gøre på normale betingelser, men derimod kræver han større belønning for at tilpasse sig standardsproceduren for opvask.

I: Synes I, det er sjovt at købe ind?

Rasmus: Nej, kun hvis man må få nogle ting.

I: Hvad for nogle ting?

Rasmus: ...Det er nogle figurer og noget specielt Lego

(Danmark)

Drengenes opfattelse af, at de bør gøre mindre, går hånd i hånd med, at de stiller større krav om lommepengekompensation og mulighed for at få specielle ting, når de udfører opgaver. Åsa knytter også lommepengekompensationen sammen med udførelse af opgaver.

Åsa: Jag hjälper till att städa och jag hjälper jättemycket hemma så man får veckopeng.

(Sverige)

I modsætning til de to foregående eksempler med drengene ser vi, at Åsa ikke problematiserer fastsættelsen af, hvad arbejdet er værd på samme måde som drengene.

Vi har vist at, drenge i højere grad end piger synes at have en forhandlende indstilling til de opgaver, som de tildeles. Drengene fremhæver, at de *ikke kan* og de *ikke vil*, og de understreger, at når de gør noget, skal de også have ordentlig kompensation for det. Drengene har også en relativ bedre forhandlingsposition end pigerne, da de lettere bliver fritaget fra arbejdet. Resultatet om drenges og pigers forskellige tidsforbrug i forhold til opgaver giver belæg for at konkludere, at det lettere accepteres, når

drengene fremhæver, at tiden bør bruges på noget andet. På baggrund af dette kan man konkludere, at pigers og drenges tid vurderes forskelligt, og at drenge tidligere gives mulighed for at sætte pris på deres tid og fastholde den som deres egen.

5.3 Opgavernes sammenligning i søskenderelationer

Børnenes udgangspunkt for at tale om husholdningsarbejde er *deres* egen husholdning og livet i *deres* familie. Det er typisk, at børnene måler deres indsats i arbejdet i forbrugsprocessen i søskendeforholdet. Flere af børnene beklagede sig over, at de skulle lave mere end deres søskende. Vi ser i empirien en tendens til både at hævde sig overfor søskende ved at fremhæve de opgaver, som man udfører, og en tendens til misundelse over ikke at få forældrenes ros som søskende får, når de udfører opgaverne. Samtidig ser vi, når vi går ind på børnenes konkrete beretninger, at der er forskelle mellem kønnene på, hvor meget piger og drenge laver. Det gælder også søskende i samme husholdning.

5.3.1 Pigernes relative større arbejdsbyrde i søskenderelationer

Bonke (1998) finder i sin undersøgelse af børns deltagelse i husholdningsarbejde, dels at der er tendens til, at tiden brugt på husholdningsarbejde generelt set stiger for barnets alder, og dels at barnet køn er af betydning for det husholdningsarbejde, som de udfører. Ser vi på søskenderelationer, opdager vi, at det forhold, at den ældste laver mest, ikke altid gælder. Vi skal i det følgende fremhæve seks eksempler fra søskendeforhold i materialet og herigennem belyse børns opfattelse af deres arbejds mængde i forhold til deres søskende samt relatere dette til barnets og dets søskendes køn og alder.

For Peter og hans storebror gælder det, at lillebroderen opfatter, at storebroderen er mest flittig.

I: Hjælper de [storebrødrene] til derhjemme med at tage ud af bordet og dække bord?.

Peter: Mig og min storebror vi dækker bord, når min far er nede og købe en pizza.

I: Ja.

Peter: Så når vi har spist, så stiller vi selv vores tallerken over. Nogen gange så sætter min storebror min tallerken ud.

I: Synes du, at din storebror han er ligeså god som dig til at hjælpe til?

Peter: Han er bedre.

(Danmark)

Florian fremhæver søsterens overlegenhed i flere af forbrugsprocessens elementer.

Florian: Min storasyster är bra som en kock på att laga mat.

(Finland)

Videre siger han:

I1: Hjælper hon [Florians storesøster] till?

Florian: Med några saker.

I1: Förlåt.

I2: Hon hjälper till mera än vad du gör?

Florian: Ja, jag brukar ligga jättedåligt till för vi har såna lappar och om vi har kryss då får vi välja en tio euros leksak eller tio euros pengar.

I1: Alltså man kryssar för om man har gjort någonting?

Florian: Ja dukat till exempel och Mamma inte behöver tjata [brokke sig/bede om igen og igen], ropa på oss.

I1: Hur ser det ut mellan din syster och dig. Har ni lika många kryss eller?

Florian: Nej, hon leder.

(Finland)

I Florians eksempel udtrykkes jalousi, og han føler, at han er i skyggen af sin storesøster. Vi skal her se, hvordan han med sit rige billedsprog udtrykker sine stærke følelser.

I1: Är det någonting som flickor är bättre på än pojkar, duka eller så eller är det någonting som pojkar är bättre på?.

Florian: Flickor är bra på allt, speciellt min syster. Jag vill att hon inte ska finnas och så ska jag bli bättre än henne. Hon ska vara uppe i himlen och duka upp bord.

I2: Hon är så bra att hon rör sig på Guds nivå

(Finland)

Rasmus har en modsat opfattelse af sin storesøsters indsats. Hun hjælper ikke til i følge Rasmus, og han beskriver hende som doven. Samtidig får vi dog ikke indtrykket, at Rasmus selv hjælper til, og det er fristende at tro, at han fremstiller det, som han gør, for at hytte sine egne interesser og fremhæve, at han ikke er dårligere end nogen anden.

Rasmus: Min storesøster hun hjælper aldrig. Hun sidder bare og ser fjernsyn og spiller computer.

Michael: Ja, hun læste Anders And, den gang jeg var hjemme hos dig.

I: Hvad sker der så? Bliver I så uvenner, siger dine forældre noget til hende eller siger de, du må gøre det i stedet for.

Rasmus: Nej. Så gør min mor det. Hun [storesøsteren] er så sygt langsom.

I: Siger jeres forældre, at I skal hjælpe til eller hvad?

Rasmus: Nej, det gør de ikke med mig.

(Danmark)

Det relationelle forhold i beskrivelsen af egne og søskendes indsatser i husholdningsarbejdet – at børnene måler deres indsatser mod deres søskendes og ofte fremhæver deres egne indsatser, gør interviewdata farvede af interviewpersonens følelsestilstand og behov for bekræftelse. Vi ser, at måden, som nogle børn i interviewet gengiver søskenderelationen på, har to dimensioner. De kan både opfattes som udtryk for, at søskende forsøger at udkonkurrere hinanden i bestræbelse på at få forældrenes gunst derhjemme (og at børnene i den aktuelle interviewsituation bestræber sig på at få interviewdeltagernes forståelse) og de kan også være udtryk for reelle forskelle. For at trænge dybere ind i de faktiske forhold, bad vi børnene om at indtage de andre familiemedlemmers perspektiv – hvad tror du, at din søster eller bror synes, og hvad tror du, at dine forældre synes. Ofte var det en effektiv metode for at komme nærmere reelle forskelle, der fandtes i familien.

Lea giver udtryk for, at hun laver flere husholdningsopgaver end sin storebror og bekræfter her, at dette også er broderens opfattelse.

I: Hvad med dig? Er din storebror også bedre end dig til at hjælpe til, Lea?

Lea: Nogen gange når vi skal rydde op på værelset, så siger han, at det vil han ikke, så kommer de [forældrene og storebroderen] op og skændes.

I: Kommer du også op og skændes med din mor og far?

Lea: Nej.

I: Du rydder op på dit værelse?

Lea: (nikker) Jeg er god til at rydde op.

I: Det er du god til? Er der nogen ting, din storebror er god til at hjælpe til med derhjemme?

Lea: Nogen gange når vi ser en rigtig god film, så siger min mor, at vi skal slukke den. Så siger han, at han gerne vil have fjernsynet tændt, når han sover.

I: Mm. Er der nogen ting han er god til at hjælpe til med? Du var god til at rydde op på dit værelse...

Lea: Det synes jeg ikke.

I: Det synes du ikke, han er.

Lea: Nej

I: Synes han, at du er god til at hjælpe til tror du?

Lea: (Nikker)

I: Ja.

(Danmark)

Hanne opfatter også, at hun er bedre til husholdningsarbejde og mere flittig end sin tvillingebror.

Hanne: Jeg synes, jeg er bedre til at hjælpe til end Leo [tvillingebroderen].

I: Nå, det synes du? Hvad tror du Leo synes?

Hanne: Jeg tror, han synes, han er bedre.

I: Hvad synes du, at du er bedre til at hjælpe til med?

Hanne: Dække bord, fordi han ser bare fjernsyn, mens jeg dækker bord.

I: Nå okay. Hvad tror du, din mor og far synes?

Hanne: Jeg er bedre.

I: Hvorfor tror du, at de synes det?

Hanne: De synes, jeg er dygtig, fordi jeg kan dække bord med en hånd [Hanne har hånden i gips for tiden].

(Danmark)

Hanne fremhæver sine egne egenskaber i relation til husholdningsarbejdet, og selv hendes midlertidige handicap forhindrer hende ikke i at overgå broderen,

Der er naturligvis variationer i familier på, hvor meget husholdningsarbejde børnene udfører, og hos Solveig virker det, som om, at det er reglen, at ingen af de to tvillingsøstre er aktive i arbejdet.

II: Men hjælper din tvillingsøster til? [Solveig har beskrevet nogle af de ting, som hun ikke kan i et køkken]

Solveig: Eh, noen ganger

II: Men hvem er bedst til at hjælpe til?

Nina: Putsie [Solveigs kat].

(Norge)

Vi har her beskrevet seks søskendeforhold og arbejdsfordelingen af husholdningsopgaver mellem søskende. Vi har beskrevet: De to brødre, hvor Peter oplevede broderen som mest flittig, Florian, som oplevede søsteren som mest flittig og Rasmus, der beklagede sig over storesøsteren, men som ikke heller selv var flittig. Vi har også beskrevet Lea, som beskriver sin storebror som mindre flittig end sig selv, og Hanne, som mente, at hun var mere flittig end sin tvillingebror og sluttelig Solveig, som beskriver sig selv og sin tvillingsøster som relativt passive i forhold til husholdningsopgaver. Af følgende kan man konkludere, at pigerne oplever, at de udfører mere husholdningsarbejde end drengene – også når drengen er ældst. Drengene derimod oplever, at ældre piger i søskendeforholdet udfører mere husholdningsarbejde, end de selv gør. De forskelle, som vi finder i materialet mellem piger og drenge, viser sig at passe med statistikken om piger og drenges arbejdsdeling i søskenderelationer. Bonke har på baggrund af en undersøgelse, som er udført i Danmark i 1998, fundet følgende.

Tabel 7. Børns husholdningsarbejde¹⁵ i timer og minutter pr uge i to-børns familier fordelt efter køn og alder. 1998.

	Ældste barn dreng	Ældste barn pige
Yngste barn dreng	Yngste dreng: 0:43/ Ældste dreng: 1:07 (N:103)	Yngste dreng: 1:13/ Ældste pige 1:49 (N:90)
Yngste barn pige	Yngste pige 1:35/ Ældste dreng 1:12 (N:95)	Yngste pige: 1:10/ Ældste pige: 1:49 (N:68)

Kilde: Bonke (2000)

Af tabel 7 ser vi, hvordan køn og placeringen i søskenderækken spiller ind i forhold til, hvor meget husholdningsarbejde børnene udfører. Det gælder, at i alle to-børns familier på nær familier med en datter, som er yngre end sønnen, laver ældste barn mere end yngste barn, og piger mere end drenge. Men i nævnte familietype med en datter, som er yngre end sønnen, hjælper pigen altså mere end sønnen i hjemmet (Bonke, 2000. s. 30). Kønnen ser med andre ord ud til i dette tilfælde at have en større betydning for børns husholdningsarbejde end alderen (ibid). Ligeledes kan man konkludere, at børnene kønnes i og med, der er tale om en mindre husholdningsmæssig indsats af sønnerne end døtrene, og dette oven i købet inden for samme familie (ibid).

5.4 Diskussion

5.4.1 Børnenes skildring af sig selv i forhold til en traditionel kønsarbejdsdeling

Man kan spørge om, hvad denne forskel i drenges og pigers indstilling og i deres faktiske deltagelse i arbejdet med maden, betyder for deres rolletildeling som voksne mænd og kvinder – bliver piger lig deres mor og drenge lig deres far? Børnene forholder sig, som vi skal se i det følgende, tydeligt til en traditionel arbejdsdeling. Vi skal ligeledes se, hvordan børnene beskriver deres egen rolle i den. Vi vil fremhæve eksempler fra to interviews. Det første interviewcitater er fra Finland og det er Bo, der taler. Han beskriver, hvordan han hjalp sin mor, da hans far var syg.

Bo: Min mamma brukar göra maten och köpa maten.

II: Din Pappa hjalpste lite sa du [henviser til hvad Bo tidligere har fortalt]

Bo: Han gör det någon gång ...hjälper Mamma lite. Sen när Pappa hade foten sådär att han kunde inte gå, då hjälpte jag Mamma.

II: Det gjorde du?

¹⁵ Med husholdningsarbejde mener Bonke (2000. s. 5) følgende ni aktiviteter: *indkøb, besøg på offentlig kontorer mv., madlavning, opvask og afrydning, rengøring, vask, reparation og vedligeholdelse og hentning og bringning af børn*. Af disse er tre, nemlig *indkøb, madlavning og opvask og afrydning* forbundet til det, som vi kalder forbrugsprocessen i hjemmet.

Bo: Ja.

II: Vad gjorde du?

Bo: Jag fick ta knivar och gafflar och sånt.

II: Du dukade?

Bo: Ja.

(Finland)

Bos indstilling til at hjælpe i køkkenet ligner meget den, som hans far har. Faderen hjælper moderen, der har hovedansvaret for maden, og da faderen får benet i gibs overtager Bo denne hjælperolle. Et andet eksempel på børnenes kendskab til rådende kønsroller ser vi i det følgende afsnit.

Solveig: Er det en gutt som tar oppvasken!? [refererer til et bilde på en planche hvor drengen vasker op]

Nina: Nå må dere stryke over... det der passer ikke.

Solveig: Ja. Det er riktig, det er damene som må gjøre alt med maten og sånt.

Nina: Det der er feil bilde. Det er også feil bilde [peger på bilde hvor drenge og mænd udfører husholdningsopgaver]. Det her er riktig bilde [peger på bilde hvor piger udfører husholdningsopgaver].

I: Må jeg se det som du syntes var forkært? Hvorfor er det her feil?

Nina: Jo, fordi gutter hjelper aldri til. Derfor er det feil.

Solveig: Dette her er feil – skikkelig feil. Se på detta.

I: Men Nina, fortell hvorfor du sier at det er feil, og det er riktig.

Nina: For jeg synes ikke at gutter gjør noe ansvar, de gjør bare ansvaret med å begynne å krangle.

(Norge)

Pigerne, Nina og Solveig, giver udtryk for, at de udmærket kender de traditionelle roller, og reagerer, når rollerne er omvendte, som tilfældet på billedet, som vi viser dem. De fremhæver, at drenge ikke er lige så dygtig som pigerne, når det drejer sig om at udføre opgaverne i hjemmet.

I. Men er det noen ting, som jenter er flinkere på å gjøre med maten?

Nina: Ja, vi er flinkere på å oppføre seg, enn gutter.

Sanne: Ja.

Solveig: Jeg er flink til å lage hull på bukser ehm... ja.

Nina: Jeg er flink til å tegne på buksa.

Bjarte: Jeg er flink på å ikke ha sokker i skuffen.

(Norge)

I ovenstående ser vi, at samtidig som Nina og Solveig har en klar opfattelse af den traditionelle kvinderolle, er deres personlige roller diffuse i forhold til forbrugsprocessens arbejds-elementer. Deres billede af hvad en

pige og en kvinde skal gøre, er langt fra entydigt. Man kan sige, at nogen gange identificerer pigerne sig med piger i forhold til drenge, og nogen gange som børn i forhold til deres forældre.

Som vi tidligere, så spejler børnene sig nogen gange i forælderen af samme køn, men der er også nytolkninger og nye opfattelser af, hvad der skal gøres og hvordan. En forklaring på modsætningerne kan være, at børnene ser de traditionelle kønsrollerne tydeligt udøvet omkring sig og nogle piger identificerer sig med deres mødre og efterligner hende, mens andre i kraft af at børnene er så relativt arbejdsfrie i denne alder ikke relaterer egne aktiviteter til arbejdsprocesserne i hjemmet. En anden grund til at overføringen af kønsrollerne ikke er givet kan være en familiestruktur, som er mere løs (Christoffersen, 1993), og at børnene har en omgang i familier, hvor de har mulighed for at se flere forskellige rollemodeller og hermed kan identificere sig med andre kvinde og manderoller end de traditionelle.

Kapitlet har vist, at piger laver mere husholdningsarbejde end drenge i samme alder, ligesom de har en anden indstilling til opgaverne end drengene. Pigerne udtrykker ikke så meget modstand overfor opgaverne som drengene, og de forhandler heller ikke lige så meget om kompensation for udførelse af opgaverne. Pigers og drenges opgavefordeling spejler delvist de voksnes, og forældrenes arbejdsdeling i hverdagen afspejles i børnenes indstilling til opgaverne. Pigerne efterligner deres mødres mønstre og involveres i opgaverne på en anden måde end drengene. I det afsluttende kapitel på denne rapport skal vi sammenfatte rapportens resultater og diskutere hvordan forskningen om børn og fødevarerforbrug, og måltids-skabelsen kan udvikles og implementeres.

Kapitel 6 Sammenfattende diskussion

6.1. Rapportens resultater

Denne rapport har behandlet børns forhold til mad og forbrugsprocesserne. I rapporten har vi berørt en række områder i forhold til forbrugsprocessen – forbrug som arbejde og nydelse, børnenes deltagelse i termer af involvering, indflydelse og udenforskab. Vi har set på fordelingen af tid på husholdningsmedlemmerne i forhold til husholdningsopgaverne, i forholdet mellem børn og forældre og i forholdet kvinder og mænd og piger og drenge.

Rapportens delelementer kan sammenfattes med følgende tabel.

Tabel 8

Udgangspunkter	Maden som del i det sociale liv i familien Børnenes perspektiv på hvordan mad kommer på bordet	
Problemstilling	Hvordan frembringes måltidet og maden i familier, og hvordan børnene deltager og opfatter sig selv i denne proces?	
Spørgsmål	<ul style="list-style-type: none"> Hvordan forhandles forbrugsbeslutninger om mad frem mellem børn og forældre? Hvilken rolle har børn i forbrugsprocessen – både når det gælder arbejdsmomenterne og når det gælder indflydelse over maden, som serveres? Er der forskel på pigers og drenges indstilling til arbejdet med maden i hjemmet? 	
Temaer	Børnene i beslutningsprocessen	Børnenes deltagelse i arbejdet
Rapportens vigtigste resultater i relation til temaerne	<ul style="list-style-type: none"> Børnene (i den undersøgte aldersgruppe) er både styrende og styrede Der er en speciel gaveøkonomi i forhold til maden, således at børnene ønsker og forældrene (en gang imellem) efterkommer disse ønsker Børnene (i den undersøgte aldersgruppe) har mange synspunkter på maden 	<ul style="list-style-type: none"> Børn (i den undersøgte aldersgruppe) er ikke særlig deltagende Børn (i den undersøgte aldersgruppe) opfatter arbejde og pligter bredere end bare husholdningsarbejde Det er ikke alle forældre der har forventninger om at børnene deltager i husholdningsarbejdet Der er kønsaspekter i deltagelsen og i børns indstilling til opgaverne Der er en speciel gaveøkonomi i forhold til maden, således at forældrene ofte udfører arbejdet med at tilberede maden.

Ofte har man i forskningen udelukket børnene og ment, at de ikke var hovedaktører i forbruget. Det er ikke *dem*, der udfører og bestemmer indkøbet. I projektet har vi fokuseret netop på børnene, og hvordan de oplever processen. Vores interviewere viser, at børnene er engagerede.

Interviewerne er fulde af synspunkter og beskrivelser. De små børn fremstår i interviewerne både som udelukkede og deltagende i beslutningerne om familiens forbrug. De er aktive, når det gælder at bestemme, og de er modtagere, når det gælder fremstilling af maden og måltidet.

På spørgsmålet om i hvilken grad børnene har indflydelse på forældrenes beslutninger om indkøb af fødevarer og tilberedning af mad, er svaret *nogen gange* og i *nogen sammenhænge*. Den generelle tendens, som vi har set er dog at børn i stor udstrækning er indordnet forældrenes bestemmelser. Der er en tydelig rollefordeling i forhold til beslutninger om mad. Mens børnene har indflydelse over eksempelvis bestemte aftener eller specielle sammenhænge, oplever de ofte at de indordner sig i hverdagen. Måltidet og øvrige madbegivenheder kommer til i familiens interaktion, hvor børnenes påvirkning er tydelige, men ikke dominerende. Børnene fortæller om plageri og uoverensstemmelser med forældrenes idéer. Børnene udgår – i modsætning til hvad man kan forvente hos de voksne – fra, hvad det selv har lyst til. Det er interessant at se, at børn, der anvender et ”voksenblik” på mad, oplever at de påvirker maden og de retter, der serveres i stor udstrækning, mens børn, der har en mere ”selvstændig” måde at forholde sig på, oplever sig som udelukkede fra at få indflydelse. Dette resultat er overensstemmende med resultater i Karin Ekströms afhandling *Children's Influence in Family Decision Making. A Study of Yielding, Consumer Learning, and Consumer Socialization* (1995)¹⁶. Ekström finder, at børns indflydelse på forældrenes forbrug øger med alderen (ibid. s. 338), og refererer til undersøgelser (ibid s. 126), der viser, at børns forsøg på aktivt at påvirke forældrene aftager med alderen og at forældre samtidig i store grad giver efter for børnenes ønsker i ældre aldre (Ward & Wackman, 1972 og Atkin, 1978). Ekström forklarer dette med, at samtidig som kundskaben hos børnene øger om forbrug og forbrugersamfundets muligheder, øger også lydigheden hos forældrene.

For de fleste af de små børn i denne undersøgelse er ”god” mad ofte ensbetydende med, hvad man fra et ernæringsmæssigt synspunkt skulle kalde for usund mad. Dette udgør en potentiel konflikt mellem børn og forældres interesser og kundskab. Børnene beskriver ofte den sunde mad som et nødvendigt onde som forældrene kræver og den mindre sunde mad som festlig og attraktiv. Børnene fremhæver dels den faste orden og dels de specielle lejligheder, hvor forældrene køber noget specielt, som man ”hygger sig” med i familien. Udfra disse resultater kan man sige at familiens måltidsskabelse balancerer mellem efterlevelse af sundhedsdi-

¹⁶ Hun finder, at børn i forhold til en række forbrugsvarer har relativ stor indflydelse på deres forældres forbrug. Der er i undersøgelsen fokus på to generationers indflydelse på hinandens forbrug og ”børnene” er af den grund ikke kun små, men har en alder op til 30 år. Kategorierne er varige forbrugsgoder, såsom møbler, elektronik, køretøjer og hårde hvidevarer, hverdagsvarer såsom pizza, shampoo og pasta, indkøbsvarer såsom tøj, musik og kosmetik, service, såsom restaurant, frisør banker samt fritidsaktiviteter såsom film, sport, teater og rejser.

skurser og noget, som udtrykker lydhørhed og giver omsorgsmæssig nærhed frem for ernæringsmæssig lødighed.

Hovedresultaterne i denne undersøgelse kan siges at være, at børnene er aktive i beslutningsprocessen og de primært er modtagere i arbejdet, ligesom at drengene besidder en mere passiv modtagerrolle end pigerne.

6.2 Videre forskning

I denne rapport har det været en bred orientering. Rapporten har berørt to problemområder i forhold til nordiske børns deltagelse i måltidsskabelsen – dels deres deltagelse *i beslutningsprocesserne* omkring maden, dels deres deltagelse *i arbejdet med at fremstille maden*. Rapportens format har imidlertid gjort, at vi ikke har kunnet arbejde i dybden med spørgsmålene. Imidlertid ser vi mange muligheder for at arbejde videre med spørgsmålene. I forhold til den første af de to problemstillinger – børnenes deltagelse *i beslutningsprocesserne* omkring maden – har det relevans at videre undersøge på mere detaljeret niveau, hvad børnenes rolle og forhandlende deltagelse i måltidsskabelsen betyder for kosten. I forhold til den anden problemstilling, som sigter på den forskel, der forekommer mellem drenge og pigers engagement *i arbejdet med at fremstille maden*, er det relevant videre at undersøge, hvordan denne forbrugersocialisering allerede i ung alder påvirker roller, som børnene får som voksne i forhold til arbejdet med maden.

I nedenstående tabel vil vi foreslå måder, hvorpå man kan arbejde videre med problemstillingerne.

Tabel 9

	A Børnenes rolle i beslutningsprocesserne	B Børnenes rolle i arbejdet med at fremstille måltider.
Relevans	Sundheds- og kostforskning	Ligestillingspolitisk
Videre forskning	Hvordan børnene påvirker mere specifik forskellige måltidsgredienser og mere specifikt bestemte situationer? Hvordan påvirker børnene i indkøbssituationer og hvordan håndterer forældre børns synspunkter? Hvad det indebærer for kosten?	Hvordan oplever forældrene at inddragelsen af henholdsvis piger og drenge sker i arbejdet med maden? Hvad betyder den ulige fordeling og indstilling til opgaverne hos piger og drenge i forhold til ligestilling?
Teoriudvikling	Behøves	Behøves

Empiriske undersøgelser	Behøves	Behøves i nogen udstrækning
Kvantitative metoder	Forældre til børn i 7–8 års alderen udfylder et spørgeskema om børnenes rolle i beslutningsprocesserne. Spørgeskemaer til 7–8-årige børn udfyldes ud fra en form for strukturerede interview hvor børnene interviewes ud fra systematisk anvendelse af billedmateriale med forskellige retter og måltidssituationer. Ældre børn (fra 10-12 års alderen) udfylder spørgeskema om deres rolle i beslutningsprocesserne ¹⁷ .	(Eksisterende undersøgelser forekommer)
Kvalitative metoder	Deltagende observationer i dagligvarebutikker.	Interviews med forældre.

I forhold til A – børnenes rolle i beslutningsprocesserne omkring maden – findes der meget at udvikle både kvantitativ og kvalitativt, og dette har bl.a. relevans i forhold til kostforskning. Hvad vælger børn og hvad vælger voksne og hvad betyder det for kostsammensætningen i familien? Man kan også –om så ønskes have markedsanalytiske perspektiver på dette. De kvantitative undersøgelser, som kan initieres kan både være rettede mod børn og forældre. Når det gælder de 7–8-årige børn, er de for små til at udfylde spørgeskemaer, og her må man rette sig til forældrene. Vi foretrækker dog, at man i forskningen får svarene fra børnene selv. For at gøre dette findes der to mulige fremgangsmåder. Den første er at rette sig til en lidt ældre aldersgruppe. De 10–12-årige kan man forvente, selv kan udfylde et spørgeskema (Se Solberg, 1994). Den anden er at udvikle kvantitative metoder, så de passer til de mindre børn. Man kan, som det blev beskrevet i kapitel 2, nå de 7–8-årige gennem en metode, hvor man udfører strukturerede interviews ud fra billemateriale.

De kvalitative undersøgelser, som kan initieres, ser vi med fordel kan ske på steder, hvor mange forbrugsbeslutninger træffes, nemlig i dagligvarebutikkerne. At foretage deltagende observationer eller hvad Kusenbach (2003) kalder *walk alongs* kunne være en måde, at komme nær de mikroprocesser i familien, som former forbruget og få en nærmere forståelse af børnenes rolle i det.

I forhold til B – børnenes rolle i arbejdet med at fremstille måltider – ved vi, at der eksisterer kvantitative undersøgelser på dette område (se Bonke, 1998 og Bonke, 2000). Det kunne dog være interessant at få kvalitative dimensioner med i forskningen af dette område. Det ville give supplerende oplysninger til området, at interviewe forældrene om deres oplevelser af, hvordan børn af forskelligt køn inddrages i arbejdet med maden.

De to delområder, som rapporten har beskæftiget sig med, er som sagt af forskellig karakter, og når det gælder ønskeværdig informationspred-

¹⁷ Qvortrups undersøgelse (1994) viser at der ikke er forskel i angivelser når børnene og forældrene svarer på omfanget af børnenes husholdningsarbejde.

ning, er den det også. Vi kommer herunder gennemgår hvilke informationsindsatser, som vi opfatter, som fordelagtige for indsamlet data.

6.2.1 Mulige informationsindsatser

Forskningen om børn og fødevareforbrug kan med stor fordel udvikles for at få større indsyn både i de processer, der er med til at bestemme kosten og i forhold til at forstå sociale processer såsom ligestilling i forhold til arbejdsopgaver i forhold til maden. Vi mener at denne rapport kan være et skridt på vejen til større kundskab. Resultaterne både fra denne rapport og andre fremtidige arbejder om emnet, kan med fordel kommunikeres til en række aktører og instanser. Informationen kan rettes til sundhedsinstanser og skoler. Kostrådgivere og sygeplejersker og læger, som arbejder med børn og kost, kan gennem forskning om børn og beslutningsprocesser få større indsigt i de hvilke sociale faktorer som er med til at forme børnenes kost. På skoler kan en række aktører nås. Det gælder forældre og lærere (i fremfor alt hjemkundskab og samfundsfag).

Forskning om børn og mad er også særdeles betydningsfuld i pædagogisk henseende, og bør rettes til børnene selv. Når børnene ser sig selv gengivet som aktører, tror vi, at de også i højere grad vil være indstillet på at konstruktivt deltage i arbejdet med maden. Gennem at overfor børnene tydeliggøre børnenes egen rolle i forbrugsprocesserne i forhold til mad, kan man også øge deres forståelse overfor problemerne med at skabe mad til en familie i hverdagen, og dermed skærpe deres interesse for og engagement i måltidet.

Referencer

Litteratur

- Adler, P.A. & Adler, P. 1998. *Peer Power: Preadolescent Culture and Identity*. New Brunswick. Rutgers University Press.
- Andenæs, A. 1991. "Livsformsintervju med 4-5-åringer. Motivasjon, kontrakt og felles fokus". I *Barn. Nytt fra forskningen om barn i Norge*. Nr. 4
- Atkin, C. K. 1978. "Observation in Parent-Child Interaction in Supermarket Decision Making". *Journal of Marketing*. V. 42. (October) s. 41-45.
- Bauman, Z. 1992. "Legislators and Interpreters: Culture as the Ideology of Intellectuals". *Intimations of Postmodernity*. 1-25. Routledge. London.
- Best, J. 1998. "Too Much Fun: Toys as Social Problems and the Interpretation of Culture". *Symbolic Interaction* 21, 2:197-212.
- Bonke, J. 1998. *Børns husholdningsarbejde – er der forskel mellem piger og drenge?* Arbejdsrapport. Socialforskningsinstituttet.
- Bonke, J. 2000. *Børns tidsanvendelse*. Arbejdsrapport. Socialforskningsinstituttet.
- Bing Jackson, H. 2005. *Det fragmenterede fællesskab. Opfattelser af sociale fællesskabers funktion og deres udvikling i det senmoderne samfund*. Lund. Sociologiska institutionen, Lunds Universitet.
- Birch, L. L. 1999. "Development of Food Preferences". Annual revision of Nutrition. 19. 41-62.
- Buckingham, D. 2000. *After the Death of Childhood: Education - Entertainment - Advertising*. Buckingham: Open University Press.
- Cheal, D. 1988. *The Gift Economy*. Routledge. London.
- Christoffersen, N. N. 1993. *Familiens ændring*. Socialforskningsinstituttet. København.
- Clark, C. D. 2002. *Child-centered Methods*. Conference paper. International Sociological Association. Brisbane, Australia.
- Cook, D. T. 2005. "The Dichotomous Child in and of Commercial Culture". *Childhood* 12, 2:155-159.
- Cross, G. 2002. "Valves of Desire: A Historian's Perspective on Parents, Children, and Marketing". *Journal of Consumer Research*. 29. (3) 441-7.
- Dam, H. 1994. Ligestilling uden millimeter-demokrati. *Samvirke*. 8-12.
- Dean, M. 1991. *The Constitution of Poverty: Toward a Genealogy of Liberal Governance*. Routledge. London.
- DeVault, M. 1991. *Feeding the family. The Social Organization of Caring as Gendered Work*. University of Chicago Press. Chicago.
- Ekström, K. M. 1995. *Children's Influence in Family Decision Making*. Göteborgs Universitet. Göteborg.
- Ekström, M. P. & Fürst, E. L. 2001. *The Gendered Division of Cooking*. i U. Kjærnæs. (red.) *Eating Patterns*. SIFO. Report. No. 7.
- Ekström, M. P. 1990. *Kost, Klass och kön*. Umeå studies in sociology. Umeå Universitet.
- Engström, H. og Hartvig Larsen, H. 1987. *Husholdningernes butiksvælg. Indkøbsadfærd for dagligvarer*. Erhvervsøkonomisk forlag. Kbh.
- Ellegård, K. 2002. Att använda varor och tjänster i vardagens projekt – om konsumtionens vidd och mening. I K. Ellegård & Shanahan, H. (red.). *Kreativa metoder inom konsumentforskning i en empirisk belysning*. Göteborgs Universitet. Inst. för Hushållsvetenskap.
- Fleming, R. 1997. *The Common Purse: Income Sharing in New Zealand Families*. Auckland: Auckland University Press.
- Foxman, E. R. Tansuhaj, P. S. & Ekström, K. H. 1989a. "Adolescents' Influence in Family Purchase Decisions: A Socialization Perspective". *Journal of Business Research*. 18 (2). 159-72.

- Foxman, E. R. Tansuhaj, P. S. & Ekström, K. H. 1989b. "Family Members' Perception of Adolescents' Influence in Family Decision-making". *Journal of Consumer Research*. 15 (4) 482-91.
- Fürst, E. L. 1993. *Mat- et annet språk. En studie av rasjonalitet, kropp og kvinnelighet belyst med litterære tekster*. Institutt for sosiologi. Oslo.
- Fürst, E. L. 1997. "Cooking and femininity". *Women's Studies International Forum*. 20 (3). 441-449.
- Gronow, J. & Jääskeläinen, A. 2001. *The Daily Rhythm of Eating*. U. Kjærnæs (red.). *Eating Patterns. A Day in the Lives of Nordic Peoples*. Report. No. 7. Statens Institutt for Forbruksforskning.
- Gronow, J. & Warde, A. (red.) 2001 *Ordinary Consumption*. Routledge. London.
- Grieshaber, S. 1997. "Mealtime Rituals: Power and Resistance in the Construction of Mealtime Rules". *British Journal of Sociology*. 48 (4). 649-666.
- Hastrup, L. 1992. "Food Cultures, Household Types, and life Modes". *Ethnologia Scandinavica*. 22. 52-66.
- Holm, L. 2001a. The Social Context of Eating. I Kjærnæs, U. (red.) *Eating Patterns. A Day in the Lives of Nordic Peoples*. Report. No. 7. Statens Institutt for Forbruksforskning.
- Holm, L. 2001b. Family Meals. I U. Kjærnæs. (red.) *Eating Patterns. A Day in the Lives of Nordic Peoples*. Report. No. 7. Statens Institutt for Forbruksforskning.
- Holmberg, C. 1996. *Stores and Consumers – Two Perspectives on Food Purchases*. Stockholm School of Economic. Stockholm.
- Iversen, T. & Holm, L. 1999. „Måltider som familieskabelse og frisættelse". *Tidsskriftet Antropologi*. Nr. 39.
- Jansson, S. 1988. *Maten och myterna. Vår föda*, 40/suppl 2, 1-203.
- Kjærnæs, U. (red.) 2001. *Eating Patterns. A Day in the Lives of Nordic Peoples*. Report. No. 7. Statens Institutt for Forbruksforskning.
- Kvale, S. 1997. *Den kvalitative forskningsintervjuen*. Studentlitteratur. Lund.
- Langer, B. (2002) "Commodified Enchantment: Children and Consumer Capitalism". *Thesis Eleven* 69, May:67-81.
- Ljungberg, C. 2001. *Bra mat och dåliga varor. Om förtroendefulla relationer och oroliga reaktioner på livsmedelsmarknaden*. Lunds Dissertations in Sociology. 39. Lund.
- McKendrick, J. H., Bradford, M. G. & Fielder, A. (2000). "Kids Customers? Commercialization of Playspace and the Commodification of Childhood". *Childhood* 7 (3). 295-314.
- Kusenbach, M. B. 2003. *Neighboring: An Ethnographic Study of Community in Urban Hollywood*. Dissertation University of California. Los Angeles.
- Marten, L., Southerton, D. & Scott, S. 2004. "Bringing Children (and Parents) into the Sociology of Consumption. Towards a theoretical and empirical agenda". *Journal of Consumer Culture*. V. 4 (2). 155-182.
- Miller, D. (1997) "How Infants Grow Mothers in North London". *Theory, Culture & Society* 14, 4:67-88.
- Morrow, V. (1994) "Responsible Children? Aspects of Children's Work and Employment Outside School in Contemporary UK", in Berry Mayall (ed.) *Children's Childhoods: Observed and Experienced*, pp. 128-143. London: Falmer Press.
- Moscis, G. P. 1985. "The Role of Family Communication in Consumer Socialization of Children and Adolescent". *Journal of Communication*. 31 (autumn) 42-51.
- Moscis, G. P. 1987. *Consumer Socialization*. Lexington. MA: DC. Heath.
- O'Doherty Jensen, K. & Holm, L. 1998. *Mad og køn i socialt og kulturelt perspektiv. En litteraturgennemgang*. Ministeriet for fødevarer, landbrug og fiskeri. Veterinær- og fødevaredirektoratet.
- Qvortrup, J. 1994. *Børn halv pris. Nordisk barndom i samfundsperspektiv*. Sydjysk universitetsforlag. Esbjerg.
- Rous, T. & Hunt, A. 2004. "Governing Peanuts: the Regulation of the Social Bodies of Children and the Risk of food Allergies". *Social Science and medicine*. 28. 825-836.
- Scott, S., Jackson, S., Backett – Milburn, K. & Harden, J. 2000. *The Impact of Risk and Parental Risk*

- Anxiety on the Everyday Worlds of Children* (final report for UK Economic and Social Research Council)
- Seiter, E. 1993. *Sold Separately: Parents and Children in Consumer Culture*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Selman, R. 1980. *The Growth of Interpersonal Understanding*. New York. Academic press.
- Shamgar-Handelman, L. & Belkin, R. 1986. "The Place of Children in Division of Labor". *Israel Social Science Research*. V.4.
- Solberg, A. 1994 *Negotiating Childhood*. Stockholm: Nordplan.
- Solberg, A. 1991. "Er det annerledes å intervju barn enn voksne." I *Barn. Nytt fra forskningen om barn i Norge*. Nr. 4
- Storm-Mathiesen, A. 2001. "Doing Clothing and Crossing Social Borders: Social Categories in Representations and Transformations of Young and Teenage Identities". Paper presented at the European Sociological Association "Vision and Division" conference. Aug. Helsinki.
- Ward, S. & Wackman, D. B. 1972. "Children's Purchase Influence Attempts and Parental Yielding". *Journal of Marketing Research*. V. 9. (august). S. 316-19.
- Warde, A. 1994. "Consumption, Identity-formation and Uncertainty". *Sociology* 28 (4). 877-98.
- Winsvold, A. 2005. *Når arbeidende barn mobiliserer seg. En studie av tre unioner i Karnataka, India*. Lunds dissertations in sociology Sociologiska institutionen. Lund.
- Zelizer, V. 1985 *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*. New York: Basic Books.
- Zelizer, V. 2002 "Kids and Commerce". *Childhood* 9, 4:375-396.

Andre kilder

Seminarie med Charlotte Nyman på sociologiska institutionen. Lunds universitet. D. 19. maj. 2005.

Bilag

Intervjuguide

Intro: Vi ska prata om mat, inte maten i skolan, men maten hemma i eran familj. Det är inte så mycket vi, som ska prata men mer *er*. Vi vill samla in det ni säger. Vi samlar in det barn säger i olika länder om maten i familjen. Så vi vill, att ni beskriver hur *ni* upplever det. Vi ska skriva en bok om det sen och där kommer det inte att stå era namn, men bara att en Flicka från Åbo säger....

Barnens matvardag

Har ni alla en familj? Vem bor ni med? (uppfånga familjstrukturen)

Äter ni mat varje dag?

Vad äter ni när ni kommer hem fram skolan?

Äter ni någonting på kvällen? Vad?

- och på morgonen?

Äter ni tillsammans med någon?

Rollfördelning matlagning

Vem gör maten?

Är det någonting er mamma är bra på och någonting er pappa er bra på.

Hjälper ni till med att laga någonting hemma i köket?

Hjälper syskon eran föräldrar?

Med vad?

Finns det någon skillnad på vardag och helg?

Vad ni äter och vem som gör maten?

Beslut om mat

Vem bestämmer vad ni ska äta?

Vad tycker vem?

Inköpsarbete/inköpsbeslut

Vet ni vem som handlar mat i er familj?

Handlar er föräldrar på olika sätt?

Om barnen är med att handla: Hur går det till?

Vem bestämmer?

Vad tycker du är bra att handla? Vad tycker dina föräldrar?

Vid matbordet

När maten väl är handlat och tillagat och ni ska äta den. Sitter ni då tillsammans och äter?

Är alla glada och nöjda eller kan ni bli oense om maten?

Är det någon som plockar undan och diskar?

Vem?

Hjälper ni till?

Hjälper er syskon till?

Tycker er föräldrar att ni ska hjälpa till?

Genus

Tycker ni att det finns någonting som flickorna ska göra med maten eller kvitter det om det är en pojke eller en flicka som gör det?

Tycker ni att det finns någonting som pojkar ska göra med maten, kvitter det?

Är det någonting som ni är speciellt bra på att göra när det gäller mat? Vad?

Brev til skoleinspektør

Kære

Nordisk Ministerråd driver forskning, som støtter børneperspektivet og sammenlignende nordiske studier. På opfordring af Nordisk Ministerråd udfører en gruppe forskere pilotstudier. Studierne undersøger, hvordan børn i 7-8 års alderen opfatter forbrugsprocessen i familien i relation til madvarer – samt, hvordan de opfatter deres egen rolle i forbrugsprocessen. Har børnene nogen arbejds- og beslutningstagende rolle her? Hvilke rollemodeller har de i relation til forældrene i forbrugsprocessen? Har børnene bestemte forestillinger om, hvordan opgaverne skal gøres og hvem, der skal foretage dem? Dette er spørgsmålene, som sammenlignende studier skal belyse.

Vi interviewer børn på skoler i Finland, Norge, Sverige og Danmark, og vi håber, at du bifalder idéen om, at vi interviewer på __skolen. Gruppeinterviewene skal udføres med en eller to grupper børn med fire til fem børn i hver. Interviewene gøres bl.a. ud fra billedmateriale af hverdagsituationer, hvor børnene kan associere til deres egne oplevelser. Interviewene beregnes at tage en time.

Vi vil forespørge, om du kan godkende, at dette udføres på skolen. Med din accept kan en lærer for en førsteklasse involveres. Eftersom børnene interviewes om forbruget af madvarer i familien, forestiller vi os, at der skal forelægge en godkendelse fra forældreside om, at barnet deltager i gruppeinterviews. Forældrene til børn i den involverede klasse kan få et brev, hvor de kan indvillige i- eller afslå, at deres barn deltager i studiet. Jeg har i denne kuvert vedlagt to breve, som kan gives til information til børnenes lærere og forældre.

Det er undertegnede, som skal udføre interviewene. Jeg er sociolog og arbejder på Lunds Universitet og dansk af nationalitet. Jeg er selv forælder men har endnu ikke børn i skolealderen. I projektet arbejder også professor Ann-Mari Sellerberg, også fra Sociologiska Institutionen i Lund. Forskningen om børns deltagelse i forbrugsprocessen i familien skal afsluttes med en rapport, som udgives af Nordisk Ministerråd.

Jeg vil kontakte dig indenfor kort tid og høre din mening om, at studiet udføres på __skolen skole.

Mvh Stine Thorsted.

Brev til forældre

Til forældre til elever i første klasse på --skolen

Nordisk Ministerråd driver forskning, som støtter børneperspektivet og sammenlignende nordiske studier. På foranledning af Nordisk Ministerråd udfører en gruppe forskere en række pilotstudier. Studierne går ud på at undersøge, hvorledes børn i 7-8 års alder opfatter forbrugsprocessen af madvarer i familien – ligesom de skal belyse, hvorledes børnene opfatter deres egen rolle i forbrugsprocessen. Har de en arbejds- og beslutningstagende rolle her? Hvilke rollemodeller har de i relation til forældrene i forbrugsprocessen? Har børnene bestemte forestillinger om, hvorledes opgaver skal gøres, og hvem der skal foretage dem? Dette er de spørgsmål, som de sammenlignende studier skal indeholde.

Et forskerhold interviewer børn på skoler i Finland, Norge, Sverige og Danmark, og vi vil spørge, om du vil give din tilladelse til, at dit barn deltager i denne undersøgelse. Interviewene sker i grupper med *fire børn i hver* og interviewene udføres på dansk. Vores samtale med børnene om forbrugsprocessen i familien finder sted med billedmateriale af hverdagsituationer som hjælpemiddel, hvor børnene kan associere til deres egne oplevelser. *Interviewet beregnes at tage en time. Det beslaglægger*, som du forstår, lidt undervisningstid, men vi håber, at det vil være en oplevelse for børnene at udtrykke sig i denne sammenhæng.

Det er *undertegnede*, der skal udføre interviewene. Jeg er sociolog ved Lunds Universitet og dansk af nationalitet. Jeg er selv mor, men har endnu ikke børn i skolealderen. Professor Ann-Mari Sellerberg fra Sociologisk Institut i Lund deltager også i projektet. Forskningen om børns deltagelse i forbrugsprocessen i familien afsluttes med en rapport, som udgives af Nordisk Ministerråd.

Vi håber, at dit/jeres barn kan deltage, og vi har brug for din accept til dette. Vi beder dig derfor aflevere slippen til klasselæreren, hvis du godkender, at dit barn deltager i interviewet. På forhånd mange tak!

Stine Thorsted

klip

Jeg godkender, at mit barn _____ (skriv navn) deltager i undersøgelsen om forbrugsprocesser i familien.

Underskrift _____

Afleveres snarest

Brev til klasselærer

Til klasselærer i første klasse på --skolen

Nordisk Ministerråd driver forskning som støtter børneperspektivet og sammenlignende nordiske studier. På opdrag af Nordisk Ministerråd udfører en gruppe forskere pilotstudier. Studierne undersøger, hvordan børn i 7-8 års alder opfatter forbrugsprocessen i familien i relation til mad – samt hvordan de opfatter deres egen rolle i forbrugsprocessen. Har børnene nogen arbejds- og beslutningstagende rolle her? Hvilke rollemodeller har de i relation til forældrene i forbrugsprocessen? Har børnene nogle bestemte forestillinger om, hvordan opgaver skal gøres, og hvem der skal foretage dem? Dette er spørgsmålene, som de sammenlignende studier skal indbefatte.

Vi interviewer børn på skoler i Finland, Norge, Sverige og Danmark, og vi vil forhøre os om du vil foreslå børn og forældre, at nogen elever i første klasse deltager. Gruppeinterviewene udføres med to grupper børn med fire i hver, og interviewene foretages på dansk. De gøres ud fra billedmateriale af hverdagssituationer, hvor børnene kan associere til deres egne oplevelser. Interviewet beregnes at tage en time. Det tager, som du forstår lidt undervisningstid, men vi håber, at det vil give børnene en oplevelse at udtrykke sig om deres oplevelser i denne sammenhang. Vi har brug for et separat rum til at interviewe i.

Børn og forældre skal naturligvis være indforståede med deltagelsen, og det indebærer kommunikation til hjemmene. I det vedlagte brev kan børnenes forældre tage stilling til, hvorvidt de ønsker, at deres barn deltager. Vi vil være glade for, hvis du vil uddele brevene til børnene og bede dem aflevere dem hjemme.

Det er mig - Stine Thorsted, der skal udføres interviewene. Jeg er sociolog ved Lunds Universitet og dansk af nationalitet. Jeg er selv mor, men har dog ikke børn i skolealderen endnu. Professor Ann-Mari Sellerberg fra sociologisk institut i Lund deltager også i projektet. Forskningen om børns deltagelse i forbrugsprocessen i familien afsluttes med en rapport, som udgives af Nordisk Ministerrådet.

Har du nogle spørgsmål, er du velkommen at kontakte Stine Thorsted på telefon +46 462228856 eller mail stine.thorsted@soc.lu.se.

Mvh Stine Thorsted